

**UNIVERZA V LJUBLJANI
PEDAGOŠKA FAKULTETA**

DIPLOMSKO DELO

MOJCA ANDREJC

**UNIVERZA V LJUBLJANI
PEDAGOŠKA FAKULTETA
ODDELEK ZA SPECIALNO IN REHABILITACIJSKO
PEDAGOGIKO
SMER: SURDO-LOGO**

**VPLIV DRUŽINSKEGA OKOLJA NA OTROKOV JEZIKOVNI
RAZVOJ TER VLOGA JEZIKA PRI OBLIKOVANJU
ČLOVEKOVEGA POGLEDA NA STVARNOST**

DIPLOMSKO DELO

Mentor: dr. Martina Ozbič

Kandidatka: Mojca Andrejc

Ljubljana, september 2011

IZVLEČEK S KLJUČNIMI BESEDAMI

V diplomskem delu so izpostavljeni zunanji dejavniki jezikovnega razvoja. Pri tem me še posebej zanima, na kakšen način družinsko okolje vpliva na razvoj jezika pri otroku. Višji položaj družine v družbeni strukturi vpliva na boljše jezikovne kompetentnosti pri otroku. Na otrokov jezikovni razvoj vpliva tudi vzgojna usmerjenost, saj avtoritarna vzgoja manj vzpodbudno vpliva na otrokove jezikovne sposobnosti. Nanje vidno vpliva tudi govorni zgled v družini, kjer se število in vrste jezikovnih napak staršev ujemajo z napakami otrok. Vpliv družinskega okolja na otrokov jezikovni razvoj je odvisen tudi od tega, v kolikšni meri se otrokov jezikovni kod razlikuje od zborne izreke ali splošnega pogovornega jezika. Zaradi pomembnega vpliva izkušenj na otrokov jezikovni razvoj so otroci, ki prihajajo iz kulturno manj vzpodbudnega okolja, omejeni na tematska področja, ki so neposredno vezana na njihov izkušenski svet, ki se manj prekriva z govornimi položaji formalnega izobraževanja. Družinsko okolje pa ne vpliva zgolj na otrokove jezikovne zmožnosti, temveč tudi na celoten sistem sposobnosti, ki so vpletene v proces govorne dejavnosti in ki to dejavnost povezujejo z umskimi dejavnostmi. V diplomskem delu je prikazano, da negativni vplivi družinskega okolja učinkujejo na vse ravnine jezikovnega sistema: glasoslovje, skladnjo in pomenoslovje, opazni pa so na vseh stopnjah govornega razvoja. V diplomskem delu so izpostavljena tudi prepričanja številnih avtorjev, ki so se ukvarjali z razsežnostmi jezika, ki oblikujejo človekov pogled na stvarnost. Na podlagi predstavljenih široko zastavljenih teoretičnih konceptov so bila izoblikovana vprašanja, ki lahko logopedinje/logopede usmerjajo pri prepoznavanju družbeno odvisnih govorno-jezikovnih primanjkljajev.

Ključne besede: družinsko okolje, jezikovni razvoj, teorija jezikovnega relativizma, mišljenje, jezik

ABSTRACT AND KEY WORDS

The thesis highlights external influences on language development. It emphasizes the way family environment influences on children's language development. The higher position in socioeconomic structure reflects in better child's language competence. Educational orientation has a big influence on children's language development and authoritarian education in family environment does not encourage the language competence. The example of speaking in the child's family influences on child's language competence and the mistakes of children are very similar to those of parents. The influence of family environment depends on the extent to which the child's linguistic code is different from collegial organs sayings. Because of the significant implications of the child's language development, children who come from culturally less stimulating environment, are limited to subject areas that are directly tied to their empirical world that is less overlaped with the speech situation in formal education. The family environment influences also on child's overall system capacity that is involved in the process of speech activity and the activities associated with mental activities. The thesis shows that negative influences of family environment have the effect on all planes of language system: phonology, syntax and semantics and are apparent at all stages of language development. The thesis also identifies the belief of many authors who have dealt with the dimensions of language that forms human view of reality. On the basis of theoretical concepts questions that were created speech and language therapists can use to identify socially dependent speech-language deficits.

Key words: family environment, language development, linguistic relativity hypothesis, thinking, language

Kazalo

1	Uvod	1
2	Dejavniki jezikovnega razvoja	3
3	Vpliv družinskega okolja na osebni razvoj in razvoj jezika	7
3.1	Položaj v družbeni strukturi	10
3.2	Teorija sociolingvističnih kodov Basila Bernsteina	13
3.3	Vzgojna usmerjenost.....	20
3.4	Govorni zgled	21
3.5	Socialna zvrst jezika.....	23
3.6	Izkušnje.....	26
3.7	Vpliv družbenega okolja na jezikovne, sporazumevalne in analitične zmožnosti.....	28
4	Notranji govor – vez med jezikom in mislijo	33
5	Vpliv družbenih dejavnikov na jezikovni razvoj in na ravni jezikovnega sestava.....	40
6	Vloga jezika pri oblikovanju človekovega pogleda na stvarnost.....	48
7	Vprašanja o prepoznavanju jezikovno manj vzpodbudnega družinskega okolja.....	58
8	Zaključek.....	61
9	Viri in literatura	64
10	Priloga	

1 Uvod

Veliko dejavnikov, ki zmanjšujejo učinkovitost družinskega okolja pri govornem in jezikovnem razvoju, je prisotnih v revščini. V območjih revščine je velikokrat večja stopnja zlorabe drog in alkohola, duševnih bolezni in najstnikov, ki postanejo starši. Zaskrbljujoče je dejstvo, koliko majhnih otrok v današnjem času odrašča v revščini. (McLean 1999) Že sicer z revščino močno ogroženim skupinam prebivalstva se je položaj še poslabšal (brezposelnim osebam, parom s tremi ali več otroki, gospodinjstvom brez delovno aktivnih oseb z vzdrževanimi otroki in enočlanskim gospodinjstvom). Revščina se je poglobila. Relativna vrzel tveganja revščine pri nas za leto 2009 je znašala 20,2 %, leta 2008 pa je bila skoraj za celoten odstotek nižja. (Poročilo o razvoju 2011) V Ameriki je vsak četrti otrok izpostavljen resnemu tveganju za neustrezen razvoj jezikovnih spretnosti, ki so nujno potrebne za uspešno funkcioniranje v šoli in v kasnejšem življenju. Vendar, če pravočasno zagotovimo kvalitetno jezikovno okolje v zgodnjih obdobjih otrokovega razvoja, lahko zelo veliko prispevamo k ustrežnejšim jezikovnim spretnostim otroka. (McLean 1999) Posledično je izjemnega pomena, da se strokovnjaki, ki delamo z otroki, zavedamo in razumemo, na kakšen način dejavniki okolja vplivajo na jezikovni razvoj otroka, da lahko temu primerno tudi prilagajamo logopedsko prakso.

Proučevanje otrokovega jezika kot temeljne vezi med človekom in družbo veliko pripomore k razumevanju družbeno odvisnih razvojnih primanjkljajev, ki so pomemben del logopedskega dela. Analiziranje vplivov družbenih dejavnikov pri razvoju jezika in govora igra pomembno vlogo pri vzpostavljanju korektnega in celovitega odnosa do otroka, ki je vključen v logopedsko obravnavo.

Kljub vsem negativnim vplivom, ki jih revščina ima na jezikovni razvoj, večina otrok razvije funkcionalen jezikovni sistem. Sicer gre za kvantitativne in kvalitativne razlike v primerjavi z otroki srednjega razreda, vendar vpliv neprimernega socialnega okolja ni tolikšen, da bi v primeru ustrezno razvitega nevrološkega sistema lahko popolnoma ogrozil usvajanje osnovnih

družbenih komunikacijskih spretnosti. Jezik otrok, ki izhajajo iz kulturno manj vzpodbudnega okolja, je omejen, a je dovolj razvit za funkcioniranje v domačem okolju, za kaj bolj poglobljenega pa ni ustrezen. Glede na to, kako pomembno vlogo ima jezik v človeškem življenju, so potrebne zelo resne okoliščine, da ogrozijo jezikovni razvoj. (McLean 1999)

Spoznanje, da je človek družbeno bitje, je splošno sprejeto. Že dolgo vemo, da je razvoj človekovih duševnih zmožnosti odvisen od vplivov okolja. Zelo malo pa vemo o tem, kako se ta odvisnost kaže v razvoju povsem določenih duševnih sposobnosti. Človekove duševne sposobnosti kot odsev družbenega vplivanja na človekov duševni razvoj vplivajo tudi na človekov družbeni položaj. Družbena pogojenost človekovega duševnega razvoja je pomembna oblika reprodukcije družbenih plasti in družbene krivičnosti. Od družbe odvisne sposobnostne razlike peljejo v neenakost pri izobraževalnem procesu. Problematiko družbeno prikrajšanih otrok so do sedaj potrdili tako pedagoški praktiki kot številne empirične raziskave, ki ugotavljajo med otroki različnega družbenega položaja pomembne razlike v njihovem spoznavnem, jezikovnem in motivacijskem razvoju.

Spoznanja o vplivu družbenih dejavnikov na posameznikove govorno-jezikovne sposobnosti omogočajo pomemben korak naprej pri obravnavah otrok z govorno-jezikovnimi motnjami, saj nam dajejo celosten vpogled v otrokovo funkcioniranje ter nam omogočajo identificiranje možnih vzrokov za otrokove govorno-jezikovne primanjkljaje. Na tak način lahko načrtujemo posredno in neposredno terapijo ter predvidimo učinkovanje, vpliv in spremembe, do katerih bo v okviru celostno zastavljene obravnave prihajalo.

Z diplomskim delom so izpostavljena ključna teoretska spoznanja, ki nakazujejo pomembne povezave med družbo in okoljem ter jezikom. S tem v stroko vnašamo prostor za celovitejši, holistično naravnani pristop do obravnave otroka v logopedski praksi. Gre za področje, ki v okviru stroke ni pogosto obravnavano, s kritično analizo teoretičnih izhodišč pa bom skušala prispevati k nadgradnji in bogatenju stroke.

2 Dejavniki jezikovnega razvoja

Na razvoj govora in jezika vplivajo različni dejavniki, ki jih lahko razdelimo na notranje in zunanje. Pri notranjih imamo v mislih prirojene predispozicije in različna psihološka stanja, med zunanje pa štejemo socialne in sociološke dejavnike. Govorimo o dveh silah razvoja – naravi in vzgoji. Različne teorije pripisujejo naravi in vzgoji različne pomene, vse pa se zavedajo, da sta za razvoj jezikovne zmožnosti potrebni obe. (Kranjc 1999)

❖ *Notranji dejavniki*

Pomen notranjih dejavnikov jezikovnega razvoja poudarjajo **nativisti**. Prirojene govorne strukture in odvisnost le-teh od bioloških dispozicij izpostavlja Eric H. Lenneberg. Učenje jezika povezuje z zorenjem živčnega sistema in dominantnostjo možganskih hemisfer, inteligentnosti pa ne daje velikega pomena. Kognitivne teorije pa poudarjajo pomen spoznavnega razvoja otroka. Glavna predstavnika sta Jean Piaget in Lev Semjonovič Vigotski, katerih ideje bodo natančneje predstavljene v 4. poglavju.

Pomemben predstavnik nativistov je tudi Noam Chomsky. Prepričan je, da je najpomembnejše tisto, kar otrok prinese na svet. (Kranjc 2009) Chomsky trdi, da je jezikoslovna zmožnost samostojna zmožnost, večinoma prirojena in se zato razvija tudi ob minimalnem spodbujanju iz okolja (Kunst Gnamuš 1979). Posledično je prepričan, da se rodimo s sposobnostjo za globinsko slovnico, ki je rezultat strukture človeških možganov (Palmer 2002). Nekateri menijo, da ta sposobnost vsebuje splošne postopke, ki pomagajo otroku pri ugotavljanju, kako naj se nauči kateregakoli naravnega jezika. Spet drugi so mnenja, da ta sposobnost posreduje otroku znanje tistih potez, ki so skupne vsem jezikom. Salzmann (2007: 39) poudarja, da »Chomsky govori o genetsko vgrajenem gramatičnem programu, ki poleg številnih vnaprej določenih pravil vsebuje tudi spremenljiva pravila; na otroku pa je, da odkrije, katero izmed teh opcij bo uporabil pri specifičnem jeziku«. O vgrajenem gramatičnem programu Chomsky razmišlja na podlagi tega, da se je otrok

sposoben jezika naučiti v relativno kratkem času, ne glede na to, kako je jezik kompleksen in razdrobljen (Salzmann 2007).

Nativistično pojmovanje izpostavlja naslednje notranje dejavnike, ki vplivajo na jezikovni razvoj:

- Predispozicije za razvoj govora, ki so se razvile v evoluciji.
- Univerzalna slovnica, ki otoku, ki se rodi npr. na Kitajskem, živi pa npr. na Švedskem, omogoča, da bo razvil švedščino. Gre za vprašanje kritičnega obdobja, ko se še lahko naučimo določenega jezika. Pomemben je tudi vpliv zunanjih dejavnikov.
- Motivacija, želja, interes. Pri učenju tujega jezika smo v šoli manj motivirani kot pri preselitvi v tuje okolje, kjer se bomo morali jezika naučiti, da bomo sploh lahko komunicirali. (Kranjc 2009)

Sociolingvisti so Chomskemu in njegovim privržencem očitali, da niso upoštevali razlik med uporabniki istega jezika, ki jih je težko pojasniti z idejo vgrajenega gramatičnega programa. Posledično so se sociolingvisti osredotočali na razlike v jeziku, ki so posledica dejavnikov okolja (družbeni razred, spol, starost, nastanitev). Veja **lingvistične antropologije** pa se je ukvarjala s podobnimi izhodišči, s tem da se je osredotočila tudi na odnos med jezikom in mišljenjem, ki je opredeljen v teoriji jezikovnega relativizma. (Duranti 1997) Podrobnejša razčlenitev pogledov sociolingvizma ter lingvistične antropologije bo predstavljena v 6. poglavju.

❖ *Zunanji dejavniki*

Zunanji dejavniki, ki jih zagovarjajo **behavioristi**, so sledeči.

Pomembno je,

- ali je otrok prvorojenec, edinec oziroma koliko sorojencev ima,
- ali gre za ruralno ali urbano okolje (bolj jezikovno razviti naj bi bili otroci iz urbanih področij, danes pa se to spreminja),
- za kakšen socialnoekonomski status družine gre,

- kakšna je izobrazba staršev,
- kje otrok živi,
- kako intenzivno in kvalitetno se starši z otrokom ukvarjajo (npr. branje knjig – interakcija med otrokom in odraslim ...),
- kakšna je kakovost komunikacije oz. interakcije v družini,
- kakšna je vključenost otroka v institucije (če pride otrok v vrtec z manjšim podstatom, bo v vrtcu pridobil več kot npr. otrok, ki je že pred tem živel v zelo vzpodbudnem okolju). (Kranjc 2009)

Ena najpomembnejših teorij, ki poudarjajo pomen zunanjih dejavnikov govornega razvoja, je teorija sociolingvističnih kodov, ki jo je razvil Basil Bernstein. Podrobneje bo predstavljena v poglavju, ki sledi.

Iz zunanjih dejavnikov izhaja tudi Burrhus Frederic Skinner, ki se opira na pogojevanje kot način učenja. Trdil je, da otrok prve glasove posnema zgolj slučajno. Ko ga odrasli pohvalijo, ga nagradijo, se mu nasmejijo, ga pobožajo, krepijo otrokovo reakcijo in posnemanje, kar omogoča razvoj glasovnega sistema, kakršnega imajo odrasli. Skinner v svoji teoriji ni upošteval psihičnih procesov, slovničnih pravil, semantike, zato ni pojasnil, kako otrok usvaja različne stavčne strukture in zvrsti jezika. (Palmer 2002)

Poleg razčlenitve dejavnikov, ki vplivajo na govorni razvoj, na notranje in zunanje, pa obstajajo še druge klasifikacije dejavnikov. Po Krepekovi (1988) so faktorji razvoja otroškega govora govorni aparat, spoznavne funkcije oz. psihofizične sposobnosti, kot je gibalni razvoj, spoznavni razvoj, emocionalni in socialni razvoj. Pri socialnem razvoju govorimo o širjenju socialnih oblik in bogatenju čustvenega doživljanja kot vplivne možnosti razvijanja govornih aktivnosti. Pomembna faktorja razvoja otroškega govora pa sta tudi govorni model in okolje. Dispozicije vplivajo na možnost razvoja govora, maturacija določa ustrezne motorične in intelektualne pogoje, izkušnje se kopičijo hkrati z učenjem govora, okolje pa otroku omogoča učenje govora in jezika ali pa ga pri tem ovira.

Ne glede na to, katero razčlenitev dejavnikov sprejmemo, pa je potrebno za razvoj jezika pri otroku izpostaviti dva glavna pogoja. In sicer 1) *ustrezen nevrološki razvoj*, ki omogoča edinstveno zmožnost učenja jezikovnega sistema znotraj določene kulture. V človekovih možganih so se podrobnosti in koncepti pisnega in govorjenega jezika razvile že tisoče let nazaj. Posledično je jezik zelo kompleksen in pomemben sistem, ki je osnovan na podlagi specifičnih sposobnosti človekovih možganov. (McLean 1999) Z vlogo, ki jo imajo možgani pri jezikovnih in govornih procesih, se ukvarja področje nevrolingvistike. Med drugim se ukvarja z vprašanji, kateri deli možganov so odgovorni za govor in jezik ter kako možgani vkodirajo in dekodirajo govor. Pri večini desničarjev in več kot polovici levičarjev je leva hemisfera tista, v kateri so centri za govor, jezik, pisanje in branje. Glavni območji, odgovorni za jezikovne procese, sta Broca in Wernicke. Wernickejevo območje oblikuje osnovne strukture stavkov, ki se nato vkodirajo v Broca območju, artikulacijo glasov pa ureja motorično območje korteksa. Za razumevanje govora je bistveno Wernicke območje, ki sprejema akustične signale iz slušnega korteksa. (Salzmann 2007)

Drugi pomemben pogoj za razvoj jezika pri otroku pa je 2) *otrokovo socialno okolje*, ki igra ključno vlogo pri otrokovem jezikovnem razvoju. V vsakem kulturnem okolju odrasli vzpostavijo poseben sistem delovanja do majhnih otrok, kar omogoča otrokom, da se jezika naučijo, odrasli pa jim pri tem pomagajo. V idealnih pogojih gre za neformalen in nezaveden proces delovanja odraslih in ostalih otrok, ki so se že naučili govoriti. Otrok, ki se uči jezika določene kulture, pa ima ustrezne predispozicije motoričnega in intelektualnega razvoja ter je visoko motiviran pri učenju ene izmed najpomembnejših spretnosti, ki se jih mora naučiti. (McLean 1999)

Še do pred kratkim so sociokulturne dejavnike pojmovali kot nebistvene pri razvoju jezika. Prav tako tudi jeziku niso pripisovali pomembne vloge v procesu otrokovega učenja določene kulture. Med prvimi, ki so se zavedali povezanosti med jezikom in kulturo, sta bili Ochs in Schieffelin. Trdili sta, da je proces učenja jezika globoko povezan s procesom socializacije, sam proces, ko otrok postane kompetenten predstavnik določene družbe, pa je v veliki meri realiziran skozi jezik, skozi učenje funkcij jezika, skozi jezikovno

izmenjavo v določenih družbenih interakcijah. (Salzmann 2007) Tudi McLean (1999) poudarja, da učenje jezika ni zgolj učenje jezikovnih struktur, temveč gre tudi za učenje o tem, kako funkcionirati v sklopu določene družbene strukture z ostalimi pripadniki te družbe. Gre tudi za to, da se naučimo, kako živeti v fizičnem svetu raznovrstnih entitet in odnosov. Človek se jezika uči v družbi, z učenjem jezika prevzema družbena razmerja, vrednote, spoznavne postopke. Jezika se uči, da bi izrazil potrebe, uveljavil interese. Sporazumevanje poleg slovničnih pravil usmerjajo sestav vrednostnih načel in okolščine sporazumevanja. (Kunst Gnamuš 1984)

3 Vpliv družinskega okolja na osebni razvoj in razvoj jezika

Med dejavnike, ki pomembno vplivajo na razvoj govora in jezika, zagotovo štejemo otrokovo okolje. Jezik se nahaja na stičiščih izmenjave med posameznikom in okoljem. Raziskovalci so skušali določiti področja variabilnosti okolja tako, da so ugotavljali vpliv staršev, izobrazbe, šolskega okolja in sistemov komunikacije ter pogosto tudi socioekonomskih dejavnikov okolja. (Smole 2009)

Starši z oblikovanjem bolj ali manj kakovostnega družinskega okolja pomembno vplivajo na otrokov jezikovni razvoj (Marjanovič Umek in dr. 2006). Specifični vzorci komunikacije so vezani na določena socioekonomska okolja, način vzgoje in komunikacije v družini pa pomembno vpliva na govor in jezik otrok. Na govorne vzpodbude vplivajo tudi lastnosti staršev (introvertiranost, ekstravertiranost, družabnost ipd.), še posebej pa njihova izobrazba.

Socioekonomski status sam po sebi ne vpliva na govorni razvoj, ampak daje otroku več možnosti za bogatitev lastnega izkustva. Težko je izmeriti natančen vpliv posamičnih oseb, vzgojnih stilov, vrste govornih vzpodbud na razvoj govora. Vpliv se pokaže predvsem takrat, ko izostane ali učinkuje negativno. Negativni vplivi družine so lahko: siljenje h govorjenju,

izgovarjanje besed namesto njega, neučakanost, premajhne vzpodbude k izražanju z besedo, kar še posebej otroka s težavami sili v še bolj moteče vzorce vedenja. (Smole 2009)

Ustrezno primarno otrokovo okolje skuša z raznolikimi strategijami otroku omogočiti čim bolj ustrezen in učinkovit govorno-jezikovni razvoj. S pomočjo vzpostavljanja in ohranjanja združene pozornosti pri otroku družinsko okolje vzpostavlja razmere, v katerih se bo otrok lahko optimalno učil govora in jezika. Optimalno družinsko okolje vzpostavlja interaktivne odnose, v katerih se otrok nauči, kdaj je kdo na vrsti za komunikacijsko dejanje, in se ustrezno odziva na otrokove komunikacijske poskuse (gibi, vokalizacija, obrazna ekspresija, geste, besede). Ena izmed strategij, ki jih starši uporabljajo v komunikaciji z otrokom, je tudi pripovedovanje otroku o tem, kar je tukaj in zdaj. Starši tudi uporabljajo poenostavljene oblike komuniciranja, ko se pogovarjajo z otrokom¹, izjemnega pomena pa je, da otroka v komunikaciji vzpodbujajo in nagrajujejo. (McLean 1999)

Tako kot imajo starši v ustreznem družinskem okolju specifične strategije, ki jih uporabljajo, da bi otrok čim bolj uspešno usvojil govor in jezik, jih imajo tudi otroci. Ustvarja se kreativno okolje, kjer potekata procesa poučevanja in učenja med otroki in primarnim okoljem. Večinoma vsi odrasli in starejši otroci ne razmišljajo o teh strategijah, uporabljajo jih nezavedno vsakič, ko so v interakciji z dojenčkom oziroma malčkom. (McLean 1999)

Po mnenju raziskovalcev obstajata dva načina vpliva, na podlagi katerih poteka učenje otroka. Gre za učenje s pomočjo direktnega izkustva in za mediacijsko učenje. V različnih fazah razvoja je njun vpliv na otroka drugačen. Učenje z neposrednim izkustvom poteka takrat, ko ima otrok stik s predmeti in dogajanjem okrog sebe in ta stik ni v prvi vrsti usmerjen k učenju. Pri nekaterih avtorjih najdemo tudi izraz neposredno učenje, saj je otrok

---

¹ Pootročeni govor lahko na otroka vpliva pozitivno ali negativno. Pozitivne vplive ima počasnejši govor, ki otroku omogoča lažje sledenje, poudarjanje ključnih elementov v izreku ter povezovanje besede in njene vsebine (kazanje). Negativno pa vplivamo na otrokov govorno-jezikovni razvoj, če uporabljamo pomanjševalnice, kjer to ni potrebno, ljubkovalnice, če posnemamo otrokov govor, uporabljamo rastočo intonacijo ter otroka ogovarjamo v 3. osebi. (Marjanovič Umek in dr. 2006)

aktivno udeležen preko senzornih dejavnosti in akcije. Pri mediacijskem učenju pa gre za posrednika, ki vplive, njihov izbor in kvaliteto usmerja in vplive ojača ali pa ugaša. Otrokovo aktivnost usmerja v želeno smer in skrbi, da se učenje odvija na optimalen način. Posrednik pa otroku nudi povratno informacijo. (Smole 2009)

Vendar pa prihaja do odstopanj, ko otrokovo družinsko okolje ne omogoča pogojev in podpore, ki jo otrok potrebuje za učenje. Takrat je otrok izpostavljen resnemu tveganju, saj se velikokrat posledice kažejo v jezikovnem zaostanku ali primanjkljaju. Do odstopanj na področju jezikovnega razvoja lahko prihaja, ko pride do kombinacij med strategijami, ki jih uporabljajo starši, in otrokovimi strategijami pri učenju jezika. Za primer lahko damo nedonošenčka, saj njegov nevrološki sistem še ni popolnoma razvit, kar lahko vpliva na slabši govorno-jezikovni razvoj otroka. Vendar pa lahko starši z ustreznimi strategijami ta negativni vpliv zmanjšujejo. Po drugi strani pa lahko družinsko okolje še dodatno negativno vpliva na otrokov govorno-jezikovni razvoj, kar lahko očitno poslabša otrokov razvoj in s tem še dodatno povečuje stresne okoliščine družinskega okolja ter slabi zmožnost staršev, da bi omogočili otroku učinkovito okolje za učenje jezika. Ta način součinkovanja Arnold Samaroff poimenuje transakcijski proces. (McLean 1999)

Izrazito negativen vpliv na otrokov govorno-jezikovni razvoj je lahko posledica kulturne deprivacije, ki vpliva na nezadosten razvoj kognitivnih funkcij, saj otroku v vseh fazah delovanja onemogoča funkcioniranje, tako pri sprejemanju, predelavi ali pa pri skladiščenju novega znanja. Velikega pomena je, da je vpliv okolja stalen, usklajen in zanesljiv, brez motečih, dvojnih ali celo nasprotujočih si vplivov. V tem primeru prihaja pri otroku do zmede, ki negativno vpliva na učenje govora in jezika. (Smole 2009)

Za vzpostavitev ustreznega okolja mora biti komunikacijski partner sposoben usmeriti pozornost na majhnega otroka in biti motiviran za vzpostavljanje in ohranjanje interakcije z njim. Sledenje tem zahtevam pa je v današnjem načinu in tempu življenja lahko problematično, predvsem takrat, ko smo

preveč zaposleni, preveč raztreseni ali preveč bolni, da bi sploh lahko razmišljali o tovrstni interakciji z otrokom. Priča pa smo tudi staršem, ki so kronično prezaposleni, raztreseni ter preveč bolni, da bi se lahko osredotočili in usmerili energijo v otroka. (McLean 1999)

Vsakršno stanje, ki povzroča resen in dolgotrajen stres v družinskem okolju, lahko ogrozi sposobnost staršev za vzpostavljanje primerne okolja, ki podpira jezikovni razvoj. Ti dejavniki so lahko vezani na težko bolezen, odvisnost od drog in alkohola, revščino ali duševne motnje. Problem se lahko pojavi tudi v okviru dnevnih varstev, če je preveliko število majhnih otrok in premalo odraslih, ki bi za njih skrbeli. Pri mladih starših pa smo lahko priča pomanjkanju zrelosti, saj so mladi starši preveč osredotočeni na svoje potrebe in interese in se ne morejo v tolikšni meri osredotočiti na potrebe in želje otroka. Do takšnega stanja lahko pride pri zelo mladih starših, starših z motnjami v duševnem razvoju ali starših z duševnimi motnjami. (McLean 1999) Za bistveno vlogo v funkcioniranju družbe, ki jo predstavlja starševstvo in s tem vzgoja otrok, nimamo formalnega usposabljanja in izobraževanja. Starši se svojih nalog in zadolžitev začnejo natančno zavedati šele, ko dobijo prvega otroka.

3.1 Položaj v družbeni strukturi

V družbenih slojih gre za razlike v naravi dela ter stopnji izobrazbe, ki je potrebna za opravljanje dela. Posledično se razlike kažejo tudi v obsegu, vsebini in funkciji jezikovnega sporazumevanja, ki je povezano s človekovim delom in uresničevanjem družbenih stikov. Pri oblikah telesnega, fizičnega dela je oblika jezikovnega sporazumevanja omejena in velikokrat nima bistvenega pomena pri uresničevanju delovnih operacij. Pri oblikah umskega načina dela pa navadno ni tako. Velikokrat je le-to povezano z jezikovnimi sposobnostmi. Če je vloga jezika v procesu človekovega dela zožena, dobi jezikovni kod nekatere družbeno odvisne lastnosti. Govor se lahko odtrga od

svojega izvora in deluje kot razmeroma neodvisno sredstvo človekove socializacije in spoznavanja. (Kunst Gnamuš 1979)

Risley in Hart (v McLean 1999) sta v obsežni raziskavi proučevala naravo in posledice interakcij staršev v odnosu do otrok pri učenju jezikovnega sistema. V raziskavo sta zajela otroke različnega socioekonomskega statusa. V eni skupini so bili otroci višjega statusa, njihovi starši so bili večinoma univerzitetni profesorji, v drugi skupini so bili otroci srednjega razreda, v tretji pa otroci nižjega razreda. Pri osnovnem načinu komunikacije je šlo pri vseh treh za prilagajanje njihovega interaktivnega načina glede na višje stopnje razvoja otrokovih spretnosti. Vendar so bili otroci najnižjega sloja v interakcijah priča manj številnim govornim zgledom, manj številnim besedam. V večji meri pa so bili izpostavljeni negativnim pripombam in manj vzpodbudni komunikaciji kot otroci srednjega in višjega razreda. (McLean 1999) Otroci nižjega razreda do starosti 3 let so imeli izrazito slabše razvit besednjak in nižji inteligenčni kvocient od otrok srednjega razreda. Raziskovalci so ugotovili, da so nižji rezultati predvsem posledica zgodnjih jezikovnih izkušenj znotraj družinskega okolja. (McLean 1999) Večletne študije in analize so pokazale razlike v stopnji jezikovnih spretnosti med družbenimi sloji. »Razlike znotraj okolja, v katerem je učenje jezika potekalo, so bile večinoma kvantitativne – otroci nižjega razreda so slišali in govorili manj besed, imeli manj priložnosti za interakcijo in bili deležni manj vzpodbud za komuniciranje« (McLean 1999: 60). Te razlike v okolju, v katerem je potekalo učenje, so se projicirale na kvantitativne pomanjkljivosti v jeziku. Otroci iz socialnoekonomsko vzpodbudnejšega okolja so na testih besednjaka dosegali višje rezultate, te razlike pa so bile prisotne tudi pri starosti 9 in 10 let. Potrebno je izpostaviti, da se sprva zgolj kvantitativne razlike otrokovega zgodnjega jezikovnega razvoja kasneje odražajo na vsesplošni kvaliteti jezikovnega sistema. Majhen besednjak, manj govornih izkušenj, manj zaupanja v pozitivne spodbude na podlagi govora se kažejo kot problematične za zadovoljevanje posameznikovih potreb znotraj tekmovalne in individualistično naravnane družbe. »Otrokovo jezikovno okolje ima pomemben vpliv na njegove jezikovne sposobnosti.« (McLean 1999: 61)

Najizrazitejši vpliv družbenega okolja na otrokov govorni in jezikovni razvoj se kaže prek družine, vrstnikov in institucij, v katere je otrok vključen. Od tistih, s katerimi se otrok največ druži, pridobi temeljne jezikovne informacije in funkcije. Velikega pomena pri otrokovem govorno-jezikovnem razvoju je usmerjenost okolja v jezikovno simbolično prezentacijo sveta. Pri otroku, ki živi v ugodnih družbeno kulturnih razmerah, se svet kaže v izpeljanih, posrednih oblikah in ne le po svoji neposredni in konkretni pojavnosti. Dejavnosti otroka so osmišljene z oddaljenimi cilji, pridobivanje izkušenj je v veliki meri pogojeno z jezikovno rabo. Igra ima pomembno mesto v vsakodnevnem funkcioniranju, na razpolago pa so mu raznovrstni didaktični pripomočki, hkrati pa je bolj cenjena umska dejavnost kot telesna. Tako otroci iz kulturno bolj vzpodbudnega okolja že pred vstopom v šolo dosežejo višjo stopnjo integracije med izkušnjo in jezikom. Gre za višjo stopnjo povezanosti med izkušnjo in logično zgradbo jezika. Ne le da jezikovna sredstva uporabljajo, temveč bolj razumejo logično-miselno vsebino skladenjskih sredstev. Pri otrocih iz manj vzpodbudnega okolja pa gre za dejavnosti na materialni in zunanji stopnji spoznavanja. Tako je jezik ne bistven spremljevalec praktičnih dejavnosti. (Kunst Gnamuš 1979)

Razlike med družinskimi okolji se kažejo tudi v tem, koliko starši otroka spodbujajo, da svoje izkušnje skrbno ubesedi, in niso zadovoljni z logično nejasnim ter le v zvezi s celotnim položajem razumljenim sporočilom. Bistvenega pomena je tudi, kakšno vlogo ima govor pri otrokovem spoznavanju sveta, kar pa je odvisno od narave igre in otrokove dejavnosti. (Kunst Gnamuš 1979) Otroci iz bolj vzpodbudnega socioekonomskega okolja pogosteje uporabljajo igrače in igralno gradivo v simbolni funkciji, kar vzpodbuja njihov govorni razvoj. Igrače v igri pogosteje nadomeščajo s pomočjo govora ali pa rabo igrač v simbolni igri pojasnjujejo in razširjajo z besedami, izgrajujejo se predstave in pojmi. (Marjanovič Umek in dr. 2006)

Bolj izobraženi starši funkcionirajo na višjih nivojih govornih in bralnih navad, zahtevnejših in bolj standardnih oblikah komuniciranja (Krepek 1988). Starši z višjo stopnjo izobrazbe in ugodnejšim ekonomskim stanjem otrokom v večji meri nudijo gradivo, materiale, imajo višja zgodnejša pričakovanja o

sposobnostih svojih otrok, pogosteje otroke peljejo v knjižnico, kino, na lutkovne predstave. (Marjanovič Umek in dr. 2006) Ti starši v govornih interakcijah s svojimi otroki pogosteje rabijo interpretativno funkcijo jezika, za katero so značilne izjave, s katerimi spodbujajo njihovo samostojno razmišljanje in učenje, kar se visoko povezuje tudi z značilnostmi komuniciranja otrok z vrstniki in odraslimi (Erženičnik Pačnik 2009). Otrok v manj vzpodbudnem okolju pa je prikrajšan za jezikovne izkušnje na različnih področjih svojega spoznavanja (McLean 1999). Starši iz manj vzpodbudnega okolja v govornih interakcijah s svojimi otroki uporabljajo predvsem regulacijsko funkcijo jezika, za katero je značilna pogosta raba ukazov in strog nadzor otrokovega vedenja, brez razlag in možnosti, da bi otrok sam rešil določen problem. Otrok je v taki situaciji le sprejemnik navodil svojih staršev. (Erženičnik Pačnik 2009) Zaradi vpliva družinskega okolja se otroci iz različnih družbenih okolij razlikujejo glede na celotno število uporabljenih besed in v raznolikosti besedišča ter tudi v rabi različnih besed. Otroci iz srednjega družbenega razreda uporabljajo več besed, ki so večinoma redkeje uporabljane, uporabljajo več novih besed, pri otrocih iz nižjih družbenih plasti pa se besede pogosto ponavljajo. (Loban 1964)

3.2 Teorija sociolingvističnih kodov Basila Bernsteina

Bernstein je v svojih raziskavah skušal ugotoviti, kakšen vpliv ima socioekonomski položaj družine na otrokov jezikovni sistem. Prišel je do spoznanja, da starši iz družin z manj ugodnimi demografskimi dejavniki v pogovoru s svojimi otroki uporabljajo omejen jezikovni kod, starši iz bolj ugodnih sociodemografskih razmer pa uporabljajo razdelani jezikovni kod, za katerega je značilna raba širšega besednjaka in zapletenih izjav, s katerimi starši najpogosteje izražajo eksplicitni pomen.

Bernsteinova teorija sociolingvističnih kodov poskuša interdisciplinarno strniti spoznanja ruske psihološke šole, katere pomembna predstavnik sta Vigotski in Lurija, Durkheimove teorije družbenih dejavnikov pri oblikovanju

človekove zavesti, ugotovitev številnih empiričnih raziskovanj družbene odvisnosti govorno-jezikovnega razvoja, marksistične ideologije, jezikoslovja in antropologije. Na podlagi Durkheimove teorije Bernstein poudarja koncept družbe oziroma družbene skupine kot strukture posebne vrste, ki je kakovostno drugačna kakor vsota posameznikov in izpostavlja pomen družbe pri oblikovanju posameznikovih spoznavnih in vrednostnih modelov. Vigotski in Lurija pa sta pomen jezika poudarjala pri oblikovanju višjih duševnih procesov in mišljenja, pri čemer ima velik vpliv na otrokov razvoj družbeno okolje. (Kunst Gnamuš 1979)

Pri pojasnjevanju prenosa družbenih spoznanj v človekovo osebno izkušnjo ter prenosa družbenih, spoznavnih in vrednostnih modelov Bernstein izpostavlja vlogo jezika kot najpomembnejšega posrednika med družbeno skupnostjo in posameznikom. Bernstein ugotavlja, da so jezikovne razlike prisotne v vsaki družbi, pri čemer niso mišljene narečne posebnosti. Gre za razlike v govornih modelih, ki so največje tam, kjer je razmik med socio-kulturnimi plastmi največji. (Kunst Gnamuš 1979) Da Bernstein lažje pojasni razlike v oblikah govorjenega jezika, vpelje dva pojma. Jezik srednjega razreda, ki je težko predvidljiv in je eksplicitne narave in katerega stavčna organizacija razjasnjuje pomene, poimenuje **formalni jezik** oz. razdelani jezikovni kod. Jezik nižjega delavskega razreda, v katerega so vključeni nekvalificirani in polkvalificirani delavci ter kmečko prebivalstvo, za katerega je značilna revna sintaksa in omejena raba strukturnih možnosti za organizacijo stavkov, pa poimenuje **javni jezik** oz. omejen jezikovni kod. Vendar pa se moramo zavedati, da javni jezik ni nujno rezultat omejenega besedišča, ampak izhaja iz občutljivosti načina organiziranja in reagiranja na neko izkušnjo: torej je struktura ključnega pomena pri razlikovanju med javnim in formalnim jezikom. Do razlik prihaja zaradi kakovostno različnega poudarka, ki ga posamezne družbene skupine pripisujejo jeziku v procesu spoznavanja in medsebojnega sporazumevanja. (Bernstein 1965) Bernstein je sprva lastnosti kodov določil na podlagi jezikovne ravni, kjer se mešajo skladijske, besedne, pomenske in stilistične prvine (Kunst Gnamuš 1979).

Za javni jezik so značilni kratki, slovnično preprosti ter pogosto nepopolni stavki z revno skladenjsko gradnjo. Raba veznikov je preprosta in se pogosto ponavlja. Večinoma se v javnem jeziku uporabljajo vezniki »potem, in, ker, torej, zato«. Pogosta je raba kratkih ukazov in vprašanj ter idiomatskih fraz, omejena pa je raba pridevnikov, prislovov ter odvisnikov. Velikokrat pride do razpada sporočila, ker se ne ohrani slovnični osebek v povedi. Posamezniki, ki govorijo javni jezik, pogosto mnenja izražajo z dodatnimi vprašanji, ki izražajo potrebo po potrditvi izražene misli, kot je »Kajne?«, »Si predstavljate?«. Javni jezik izraža implicitne pomene ter ohranja simbolizem na nizki stopnji posplošenosti. (Kunst Gnamuš 1979)

Po drugi strani je formalni jezik, ki ga govori srednji razred, natančno slovnično urejen in ima zapleteno skladenjsko strukturo. Gre za pogosto rabo veznikov in odvisnikov ter predlogov, ki izražajo časovna, prostorska in logična razmerja. Pogosto so tudi uporabljeni prislovi in pridevniki, ki se ne ponavljajo, temveč so rabljeni raznoliko. Pomen je ekspliciten ter izražen z zapleteno pojmovno hierarhijo. Pri sporočanju je v ospredju jezikovni prenosnik, javni jezik pa bolj poudarja nejezikoslovna sredstva, ki temeljijo na izrazu, barvi in tonu glasu, pogledu, obrazni mimiki ter telesnih gibih. Posledično je javni jezik manj razumljiv zunaj govornega položaja in celotnega okolja. Posamezniki, ki uporabljajo formalni jezik, izbirajo iz velikega števila alternativnih jezikovnih izraznih možnosti in posledično potrebujejo več časa za jezikovno načrtovanje povedi ali njene sintagmatske sestavine. Tisti, ki govorijo javni jezik, pa izbirajo iz majhnega nabora alternativnih izraznih možnosti, kar se kaže v krajšem načrtovanju povedi. Uporabniki javnega jezika se težko rešijo najverjetnejših besednih zvez, zato se omejujejo na najpogostejše besedne zveze. (Kunst Gnamuš 1979)

Številne raziskave, ki jih Bernstein (1965) predstavi, so pokazale, da je stopnja jezikovnih sposobnosti neodvisna od inteligenčnega količnika. Bernstein trdi, da je raba kodov odvisna od pripadnosti določeni družbeni skupini in ne od otrokove neverbalne inteligentnosti. Sposobnosti določajo le večjo ali manjšo izrabo možnosti znotraj določenega koda, ne morejo pa preiti meja, ki jih postavljajo jezikovni vzorci okolja. Jezikovni vzorci se

oblikujejo na podlagi oblik družbenih razmerij v družini in z njimi povezanim sporazumevalnim stilom. (Kunst Gnamuš 1979)

Do razlik v jezikovnih spretnostih med otroki srednjega in nižjega razreda prihaja tudi zaradi različne socializacije znotraj družinskega okolja. Socializacijo otroka srednjega razreda zaznamuje formalna struktura, kjer so odločitve v zvezi z otrokom vodene na podlagi učinkovitosti le-teh in se povezujejo z oddaljenimi cilji. Vedenje se naslanja na cilje in vrednote, ki ustvarjajo stalen sistem nagrad in kazni. Torej otrok odrašča v urejeni racionalni strukturi, kjer so otrokove izkušnje organizirane že od malega. Poleg tega pa ima tu veliko veljavo verbalizacija čustev in občutij, medtem ko je neposredno izražanje čustev, še posebej negativnih, sovražnih, nezaželeno v okviru uporabe formalnega jezika. (Bernstein 1965)

Z vidika razvoja jezika je zelo pomemben jezikovni odnos med starši in otrokom. Pri srednjem razredu se osebna kvalifikacija, tako imenovani "jaz" matere/očeta, način, kako organizira svoje reakcije na okolje, primarno odraža bolj verbalno in ne ekspresivno. Starš z drobnimi spremembami v položaju besed in samo strukturo stavka nakaže pomembno spremembo v stanju občutja. Zato je »zgodnji jezikovni odnos med materjo in otrokom bistven v tem, ker maksimira kognitivno in čustveno diferenciacijo in diskriminacijo bolj kot čustveno inkluzivnost in identiteto« (Bernstein 1965: 294). Formalni jezik omogoča ob identifikaciji tudi razlikovanja, javni jezik pa se bo pojavil v vsaki socialni strukturi, ki maksimira identifikacijo z drugimi na račun pomena individualiziranih razlik.

Govor določa vzorec spodbud, katerim se otrok prilagodi, in med učenjem teh vzorcev je njegova percepcija organizirana in strukturirana. Primernost njegove socializacije pa se preverja vsakič, ko govori. Otrokov odziv je nagrajen ali kaznovan toliko časa, dokler otrok ni sam zmožen uravnati vedenja brez prisotnosti modela odraslih. (Bernstein 1965)

»Ob močni identifikaciji, čustveni polnosti in položajski razvidnosti uporabljajo javni jezik vsi člani družbe (npr. pogovor med zakoncema), sporazumevanje

se nagiba v nejezikovni prenosnik« (Kunst Gnamuš 1979: 22). Za otrokov jezikovni razvoj pa postane raba javnega jezika problematična, če se otrok srečuje le s tem jezikovnim zgledom, kar pa se v neugodnih družbenih razmerah pogosto dogaja.

Do večjih težav pride z vstopom otroka nižjega delavskega razreda v šolo. Tu se namreč v večini uporablja formalni jezik, katerega poskuša otrok nižjega delavskega razreda zreducirati na javnega. In ko mu to ne uspe, se mu formalni jezik zdi brez potrebe, nepomemben, morda celo smešen. Velikokrat pa je otrok zaradi nepoznavanja formalnega jezika zmeden. (Bernstein 1965) »Če učenec obvlada samo javni jezik, postane jezik ena kritičnih, družbeno povzročenih ovir pri usvajanju abstraktnih vsebin« (Kunst Gnamuš 1979: 22). Kratki, skladijsko preprosti, logično nerazčlenjeni in pogosto nedokončani stavki ter omejena raba veznikov, prislovov, pridevnikov, predlogov ter konkretnost simbolne rabe, predstavljajo veliko oviro pri izražanju logično oblikovanih abstraktnih misli. Javni govor je primernejši za sporočanje konkretnih vsebin, kjer lahko pomene dopolnujemo s predstavami in zaznavami. Velika ovira za otroka, ki uporablja javni jezik, se kaže pri oblikovanju jasnih in natančnih misli z razčlenjenimi jezikovnimi sredstvi, ki so velikokrat zahtevane znotraj izobraževalnega procesa. (Kunst Gnamuš 1979) Poleg tega pa je šola naravnana tako, da je vsak predmet v sedanosti končno povezan z oddaljeno prihodnostjo. Ker je otrok srednjega razreda razvil sposobnost časovne premostitve, mu le-ta omogoča, da je dejavnost tega trenutka povezana s prihodnostjo in to aktivnosti daje smisel. Zato prihaja do »malo konfliktov vrednot med učiteljem in otrokom in še bolj pomembno, otrok ima predispozicije za sprejemanje in reagiranje na jezikovne strukture komunikacije« (Bernstein 1965: 296). Medtem ko z otrokom nižjega delavskega razreda ni tako. Tu igrajo večjo vlogo bližnje aktivnosti kot vplivi trenutnih aktivnosti na doseg oddaljenih ciljev. Dolgoročni cilji otroka nižjega delavskega razreda so nadomeščeni s splošnimi predstavami o prihodnosti. Zato se šolske aktivnosti znotraj nekega predmeta temu otroku zdijo nesmiselne. Otrokova uporaba javnega jezika je večkrat napačno interpretirana. Za uporabnike formalnega jezika je javni jezik tisti, ki se uporablja med sebi enakimi, npr. vrstniki. In ko učenec uporabi javni jezik,

t. j. edini jezik, ki ga zna, v pogovoru s superiornim, npr. učiteljem, le-ta interpretira ta način kot nevljuden in neprimeren. (Bernstein 1965)

Potrebno je razumeti, da so te težave pri urejanju in povezovanju stavkov tuje načinom zaznavanja otroka nižjega delavskega razreda in odzivanja na trenutno okolje. Ves sistem percepcije sloni na občutljivosti za vsebino bolj kot za strukturo. Veliki razredi zmanjšujejo možnosti individualnega učenja, povečujejo neosebne avtoritarne metode za nadzor razreda in povečujejo pasivnost nižjega razreda. Zato Bernstein predlaga pravilo: »Čim nižji kot je status učencev, tem manjši bi moral biti razred.« (Bernstein 1965: 306)

Učna situacija je za otroka iz nižjega delavskega razreda pogosto mučna in ga izpostavlja nenehnemu napadu na njegov jezik. Zato bi bilo potrebno vzpostaviti medsebojno spoštovanje in zaskrbljenost, kar pa je mogoče le, če se učitelj zaveda čustvenih in kognitivnih težav otroka in pomiri učenčev strah in napetost. Slednje je potrebno upoštevati tudi v okviru logopedске terapije, pri čemer mora biti logopedinja/logoped sposobna/en komuniciranja znotraj formalnega kot tudi znotraj javnega jezikovnega koda. Otroku, ki uporablja javni jezikovni kod, mora znati približati knjižni ter formalni jezik, ki ga otrok potrebuje v okviru funkcioniranja znotraj formalnega izobraževanja, hkrati pa mu mora omogočati čustveno stabilnost in navezanost na javni jezikovni kod in se z javnim jezikovnim kodom tudi poistovetiti.

Da bi lahko bili uspešni pri reagiranju na jezikovno prikrajšanost otrok nižjega razreda, se moramo zavedati pomembnosti zgodnje edukacije, saj se v sekundarni stopnji narava izobraževalnega procesa spremeni. Ta postane vedno bolj analitična in se zanaša na progresivno izkoriščanje tega, kar Piaget poimenuje formalne operacije, medtem ko je »osnovna zgodovina otroka nižjega delavskega razreda naravnana tako, da ga omejuje na konkretnem operacionalnem nivoju.« (Bernstein 1965: 307)

Zato je v drugi polovici osnovne šole za otroka nižjega delavskega razreda že vse prepozno. Otroku izolacijo pred neuspehom doseže z zanikanjem pomembnosti edukacije in z avtomatično obrambo svojih vrednot. In s 14 leti

mного otrok nižjega sloja ni več možno poučiti. Kot primer zgodnjih izobraževalnih implikacij lahko navedemo primer iz 60. letih prejšnjega stoletja, ko so z namenom zagotavljanja enakih izhodišč v izobraževalnem sistemu, v ZDA začeli uvajati kompenzacijske programe za predšolske otroke iz socialno in kulturno depriviligiranih okolij. Otrokom so nudili možnost dopolnilnega izobraževanja in jih skušali motivirati za doseganje uspehov, česar ne bi bili deležni znotraj svojih družin. Še vedno so prevladovali učinki družinskega okolja, a so študije vseeno potrdile pozitivne učinke teh programov na ravni primarnega in sekundarnega izobraževanja.

Spreminjanje oblike jezikovne uporabe pa je težje, kot se sprva zdi. Javni jezik prav tako kot formalni vsebuje svoje estetike, kot so preprostost in neposrednost izražanja, čustvena močnatost in jedrnat jezik. Zavedati se moramo dejstva, da če osebi nadomestimo javni jezik, ga odrežemo od tradicionalnih odnosov in ga morda celo odtujimo od njih. Zato je potrebno težiti k temu, da pri otroku ohranimo uporabo javnega jezika, a mu hkrati ustvarimo priložnost, da bo uporabljal formalni jezik. S tovrstnimi izobraževalnimi implikacijami se poskušajo zagotoviti enake možnosti za vse ljudi. Enake možnosti pa še ne pomenijo tudi enakih izbir o nadaljnjem šolanju oz. o poklicu. Iz popisa prebivalstva v Sloveniji leta 2002 je razvidno, da se otroci očetov² z nižjo izobrazbo odločajo za t. i. manj prestižne študije, medtem ko se otroci bolj izobraženih očetov odločajo za t. i. prestižnejše študije. Tako lahko sklepamo, da kljub vsemu največjo vlogo pri izbiri in uspešnosti izobraževanja igrata družina in socialno okolje. (Gaber 2006)

Na teoretičnih osnovah Bernsteinovih idej je bila izvedena empirična raziskava o jezikovnih razlikah med učenci srednje in nižje plasti, ki bi jih bilo mogoče opredeliti kot posebnosti formalnega in javnega jezika. Razlike niso odvisne od verbalne in neverbalne inteligentnosti, saj je bila vsaka oseba iz

---

² Marjanovič Umek in dr. (2006) pa ugotavljajo, da izobrazba očeta v slovenskem okolju nima pomembnega učinka na različne vidike otrokove govorne kompetentnosti pri treh in štirih letih starosti. Stopnja izobrazbe otrokove mame pa predstavlja dejavnik, ki ga večina avtorjev v svojih raziskavah izpostavlja kot pomemben pokazatelj socialno-ekonomskega statusa družine in je povezan z razvojem različnih vidikov otrokovega govora. Dobljeni rezultati morebiti kažejo, da v obdobju zgodnjega otrokovega razvoja očetje niso v veliki meri prisotni pri otrokovih aktivnostih.

nižjega razreda po inteligentnosti izenačena z osebo srednjega razreda. Na podlagi otrokovega pisnega izražanja je bila težnja ugotoviti, ali med družbenima skupinama obstajajo razlike v zapletenosti skladijske gradnje znotraj stavka in med stavki, v uporabi jezikovnih sredstev, s katerimi določamo strukturalna razmerja objektivne resničnosti, in v abstraktnosti sporočila. Otroci srednjega razreda so statistično pomembno uporabljali daljše stavke, povezovali so več stavčnih enot v stavčne zveze, uporabljali so več odvisnikov, več priredno povezanih odvisnikov ter zapletenih priredij. Bolje so obvladali jezikovna sredstva za izražanje namena in duševnih stanj. Skupini pa se nista razlikovali glede na rabo enostavnih priredij, kot so »in, potem«. Pri otrocih iz nižjega delavskega razreda pa je bilo ugotovljeno, da uporabljajo več redundantnih razširitev znotraj stavka, s čimer kompenzirajo skladijske primanjkljaje. Skladijska zgradba stavka je bila manj zapletena, ker so uporabljali proste stavke, ki so jih manj razčlenjevali z rabo odvisnikov. Redko so pojasnjevali družbeni, estetski, moralni in čustveni zorni kot opisanega pojava. Logična in časovno-prostorska razmerja so pogosteje izražali s predlogi kot z rabo veznikov. (Oevermann 1970)

3.3 Vzgojna usmerjenost

Pomemben vpliv na otrokov govorno-jezikovni razvoj ima tudi splošna vzgojna usmerjenost v družini ter z njo povezan stil sporazumevanja. Pri avtoritarni vzgoji prihaja do razumevanja otroka kot objekta vzgoje, kar ustvarja neugodne razmere za intenzivnejše dvosmerno sporočanje med otroki in starši. Starši enosmerno usmerjajo otrokove dejavnosti in posredujejo moralne norme s skopimi utemeljitvami, otrokova vprašanja in želje po utemeljitvah in povratnih informacijah pa niso zaželeni. Ideal avtoritarne vzgoje je molčeč otrok, ki vdano izpolnjuje navodila brez zahtev po pojasnitvah in utemeljitvah. Takšen način vzgoje siromaši tudi govorni model staršev, saj za usmerjanje otrokovega vedenja ne potrebujejo skladijsko zahtevnih, kompleksnih in popolnih stavkov. Tako ni potrebe po

utemeljevanju in prepričevanju, ki zahteva eksplikacijo logičnih povezav v skladenjsko izdelani povedi. (Kunst Gnamuš 1979)

Izvrševanje avtoritete pri avtoritarnem načinu vzgoje ni povezano s stalnim sistemom nagrad in kazni, ampak je poljubno, arbitrarno. Bistvena je verbalna oblika, kjer so osebne sposobnosti ustvarjene skozi ekspresivni simbolizem, t. j. neverbalno, ali skozi možnosti omejene jezikovne strukture. Otrokov odnos do matere in očeta je takojšnje in neposredne narave. Njegov strateški napotek ni materin jezik. Subjektov namen namreč ni verbalno izrečen oziroma jasen. Tako se otrok nauči reagirati na navodila, ki so pomembna ta trenutek. To mu kasneje predstavlja težave pri aktivnostih, katerih cilj je povezan z oddaljeno prihodnostjo in ne s tem trenutkom. Znotraj avtoritarnega modela vzgoje je neko dejstvo uporabljeno tako za razlog, argument kot tudi za sklep. Avtoriteta za izjavo je največkrat v odnosih, ki so prisotni neverbalno, prej kot pa v utemeljenih načelih. (Primer: Oče: »Ne greš ven!« Sin: »Zakaj?« Oče: »Vedno hodiš ven!« Sin: »Zakaj ne smem?« Oče: »Rekel sem ti, da ne greš, zdaj pa utihni!«) V avtoritarnem načinu vzgoje do takšnih situacij prihaja pogosto, so del jezikovnega vzorca. Na ta način se otrok nauči reagirati. Ker pa starši otroku ne navedejo razlogov, ne pride do procesa učenja. (Bernstein 1965)

3.4 Govorni zgled

Na otrokov govorno-jezikovni razvoj pomembno vpliva tudi kakovost govornega zgleda, ki predstavlja neposredno osnovo otrokovega posnemanja. Raziskovalci so na podlagi otrokovih napak v govoru ugotavljali pomen govornega zgleda pri otrokovem govorno-jezikovnem razvoju. Noel je ugotovila pozitivno povezanost med številom napak, ki so jih na jezikovnem testu napravili otroci in njihovi starši. V 64 % naj bi bile otrokove napake odvisne od jezikovne rabe doma. Prav tako so se napake med otroki in njihovimi starši ujemale tudi vsebinsko. Najmanj 75 % napak, ki so jih

prepoznali pri enem od staršev, so jih napravili tudi otroci. (Noel v Kunst Gnamuš 1979)

Cazden je preizkušala, kako na otrokov govorno-jezikovni razvoj vpliva skrb za otrokov govor. V poskusni skupini so otrokom tri mesece pol ure na dan odgovarjali s skladijsko in pomensko skrbno razčlenjenimi stavki. V drugi poskusni skupini so otrokov telegrafski način govora preoblikovali v skladijsko popolne stavke. Kontrolna skupina pa ni imela jezikovnih vaj. Otroci prve skupine so dosegli najvišje rezultate na različnih jezikovnih meritvah. Posledično je avtorica sklepala, da ima največji vpliv na otrokov govorno-jezikovni razvoj skrben in bogat govorni in jezikovni zgled otrokovih staršev. Obe poskusni skupini sta bili uspešnejši od kontrolne skupine, zgled staršev pa je imel večji vpliv kot popravljanje in dopolnjevanje otrokovih izjav. (Cazden 1965)

Da način govorjenja staršev izrazito vpliva na otrokov zgodnji jezikovni razvoj, je v študiji izpostavila tudi Nelsonova (v McLean 1999). Dokazala je, da so nekateri starši bolj ekspresivni od drugih. Govor bolj ekspresivnih staršev vključuje veliko emocionalno obarvanih besed in je bolj osredotočen na čustva in ne toliko na specifične predmete in aktivnosti. Ti starši npr. govorijo »Opala!«, »Juhuhu!«, »Super si, ljubček moj!«, »O, prosim, prosim, prosim!«, »Uau!« Nekateri starši pa so bolj referenčni, saj otroke bolj vzpodbujajo k poimenovanju predmetov in aktivnosti. »Kaj deček dela? Deček teče – teči, teči, teči, fantek!« Starši sicer uporabljajo oba načina učenja besed, vendar navadno eden prevladuje. Besedišče otrok zelo emocionalno naravnanih staršev vsebuje bolj ekspresivne besede. Otroci, katerih starši bolj poudarjajo poimenovanje predmetov in aktivnosti, pa imajo več besed, vezanih na določene predmete in aktivnosti, in manj emocionalnih izrazov. Raziskava dokazuje, da otroci v svoj govor vnašajo elemente, ki jih dobijo v družinskem okolju. (McLean 1999) Avtorica je tudi ugotovila, da so imeli otroci z referenčnim slogom govora pri dveh letih obsežnejši besednjak kot otroci, za katere je bil značilen socialno-ekspresiven slog govora. Pri starosti dveh let in pol avtorica razlik v obsegu besednjaka malčkov ni več zabeležila. (Marjanovič Umek 2006)

3.5 Socialna zvrst jezika

Socialna zvrst jezika, ki jo uporablja otrokovo najožje okolje, je ena izmed pomembnih določnic jezikovnega razvoja. Bistvenega pomena je, v kakšnem odnosu je jezik družine, vrstnikov, vaščanov do zbornega jezika in splošnega pogovornega jezika. Socialna zvrst jezika ima svoja slovnična pravila, od knjižnega jezika pa se razlikuje tudi v besednjaku. Posamezni sociolingvistični kod lahko nekatere strukturne elemente knjižnega jezika izloči, lahko jih uporablja v manjši meri ali pa jih izraža s sredstvi nezbornega jezika in postavlja govorečega v odnosu do knjižnega jezika v položaj dvojezičnosti na nivoju spoznavnih, čustvenih in vrednostnih posledic. (McLean 1999)

Pogostost uporabe določenega jezikovnega sredstva je pomembna znotraj teorije jezikovnih zmožnosti. »Implicira namreč razločevanje med zaznamovanim in nezaznamovanim, funkcionalno obremenjenost raznih distinkcij, kar je pomembno za teorijo usvajanja jezika.« (Kunst Gnamuš 1979: 92). Pomembne razlike med družbenimi in pokrajinskimi narečji Labov (v Greenbaum 1976) vidi v relativni pogostnosti, s katero so uporabljene določene lastnosti. Sprejemljivost določenega izraza je tesno povezana s pogostostjo uporabe, kar so raziskovalci tudi empirično preverili. Iste osebe so isti stavek točkovale sprva glede pogostosti uporabe, teden kasneje pa glede sprejemljivosti določenega stavka. Med pogostostjo uporabe in sprejemljivostjo je šlo za tesno povezavo. Torej, če določeno jezikovno sredstvo pogosto uporabljamo, ga lažje prenesemo na nova sobesedila in ga lahkotneje uporabljamo. Pogostost uporabe povezuje razvoj jezikovnih in sporazumevalnih zmožnosti in določa uporabo systemske možnosti jezika v različnih govornih položajih. Uporabnik narečja, v katerem se jezikovno sredstvo knjižnega jezika uporablja redko, je glede na narečje, ki je v veliki meri podobno pogovornemu jeziku, prikrajšan, saj ima knjižni jezik prednost v procesu izobraževanja in v vseh oblikah javnega nastopanja. Problem se lahko pojavi, če so sredstva knjižnega jezika za uporabnika družbeno in čustveno zaznamovana, kar se izraža v zmožnosti, sproščenosti in lahkotnosti izražanja v zbornem jeziku. Do izrazitejših težav pa lahko prihaja,

če sociolingvistični kod izraža nekatere pojave in razmerja s sredstvi nezbornega jezika. Na tak način lahko uporabnik takšnega sociolingvističnega koda doživlja knjižni jezik kot tuj jezik, odsotnost nekaterih strukturnih možnosti knjižnega jezika pa lahko oškoduje tudi razvoj otrokovega abstraktnega mišljenja. (Kunst Gnamuš 1979)

Na sociolingvistični kod družine vplivajo narečna pripadnost staršev, kjer nas zanima, ali govorita oče in mati isto narečje ali različni, razmerje njunega narečja do pokrajinskega narečja in pokrajinskega pogovornega jezika ter morebitna preselitev v drug kraj. Ne glede na odnos narečja in knjižnega jezika pa pomembno vlogo igra izobrazbena raven in poklicna dejavnost obeh staršev. Pri izobrazbeno nehomogeni družini govorni stil določa tisti od staršev, ki je manj izobražen, saj se navadno govorno spretnejši partner prilagodi manj spretnemu, da ne bi prihajalo do motenj v družbenih stikih. Posameznik, ki živi zunaj svoje narečne skupnosti in ki je sprejel nov pogovorni jezik, v stiku s svojo prvotno narečno skupino še vedno govori v prvotnem narečju, da lažje doseže čustveni stik. »Družbena bližina omogoča jezikovno bližino in nasprotno« (Kunst Gnamuš 1979: 93). Sociolingvistični kod družine posledično upošteva številne dejavnike, ki vplivajo na govor v družini. Še posebej je pomemben pri družbeni in pokrajinski mobilnosti, ki povzroča nove stike med socialnimi jezikovnimi zvrstmi.

Na poznavanje knjižnega jezika pomembno vpliva otrokova izpostavljenost otroški literaturi, ki je eden izmed ključnih pokazateljev kakovosti družinskega okolja. Lahko gre za skupno ali samostojno branje, slikanice, knjige, revije, ki jih ima otrok na voljo, ter za socialni zgled, ki ga v smislu pogostega prebiranja literature otroku dajejo starši. Na razvoj govorne in jezikovne kompetentnosti otroka vplivajo prepričanja staršev in njihov odnos do pomena otrokove zgodnje izpostavljenosti otroški literaturi. Starši, ki radi in pogosto berejo, tudi otrokom pogosteje nudijo priložnosti za spoznavanje literature, jih pogosteje peljejo v knjižnico kot starši, ki sami redkeje sežejo po knjigah. »Otroci, ki jim starši v obdobju med prvim in tretjim letom pogosto glasno berejo, se o prebrani zgodbi z njimi pogovarjajo in v pogovoru uporabljajo širok besednjak, izražajo višjo govorno kompetentnost v obdobju

med drugim in petim letom ter bolje razumejo prebrano besedilo pri sedmih letih kot otroci, ki jih starši le redko vključujejo v proces skupnega branja» (Marjanovič Umek in drugi 2006: 51).

Otroci, ki so v večji meri v stiku s knjigami in so deležni glasnega branja, prej spregovorijo prvo besedo, razvijejo širši besednjak, uporabljajo bolj zapletene izjave in se prej naučijo brati. Prebiranje knjig otroku omogoča kontekst za spoznavanje značilnosti pisane besede ter odnos med črkami in glasovi, ki jih predstavljajo. (Marjanovič Umek in drugi 2006) V stik s knjižnim jezikom otrok navadno prihaja prek pisne oblike ali prek neposrednega prevajanja v govorjeno besedo. Otroci iz družbeno manj vzpodbudnega okolja pa se doma le redko srečajo s pisano besedo, kar vpliva na njihove jezikovne primanjkljaje. Omejen stik s pisnim jezikom v družini, kot so časopis in knjige, onemogoča usvajanje knjižnega jezika. Od družbenega položaja pa je odvisno, na kakšen način je otrok v stiku s knjižnim jezikom, ali se pisanje omejuje zgolj na priložnostne voščilnice, pisma, napisana po togih vnaprej določenih strukturah, koliko je v družini prisotno branje, kakšna je kvaliteta branja ter količina knjig, ki jih v družini posedujejo. (Kunst Gnamuš 1984: 56)

Skupno branje staršev in otrok je eden izmed dejavnikov družinskega okolja, ki lahko pomembno prispeva k razvoju otrokove govorne kompetentnosti. Pomembno vpliva na otrokov govorni razvoj tudi, če pri tem ne upoštevamo, katere tehnike branja uporabljajo starši (otrok pri branju samo posluša, starši ga ob branju spodbujajo, da tudi sam sprašuje in pripoveduje, med skupnim branjem razlagajo neznane besede). (Marjanovič Umek in dr. 2006) Poznavanje otroške literature s strani staršev je zelo pomemben napovednik otrokovega govornega razvoja, kar je pomembna iztočnica tudi pri logopedskem delu. Vzpodbujanje staršev pri literarnih aktivnostih s svojimi otroki ter vzpostavljanje zavedanja o pomembnosti skupnega branja predstavlja enega izmed pomembnih načinov zmanjševanja negativnih vplivov manj vzpodbudnega družinskega okolja na otrokov jezikovni razvoj.

Po drugi strani pa je otrok, ki govori v kodu, ki se v veliki meri oddaljuje od zborne izreke ali splošnega pogovornega jezika, je v neugodnem položaju, saj mu daje njegovo družbeno okolje le malo priložnosti za vajo v uporabi različnih socialnih in funkcijskih zvrsti jezika. Tak otrok je velikokrat pred izzivom, da se mora knjižnega jezika naučiti kot drugi jezik, da bi lahko bil uspešen v šoli in v kasnejšem življenju³. (McLean 1999) V procesu formalnega izobraževanja pa se velikokrat predvideva, da ima otrok te spretnosti že usvojene. »Težave, ki izhajajo iz otrokovega prvega jezika, ki skoraj nikoli ni knjižni jezik, ki pa je pogosto od njega zelo različen, so zelo resne, ker je jezik neločljiva sestavina otrokove spoznavne, družbene in čustvene izkušnje. Ker mu pogosto vsiljujemo obliko, ne da bi se zavedali njenih spoznavnih, čustvenih in družbenih vrednosti, naletimo na težave, ki jih nismo zmožni razumeti in zato tudi ne reševati.« (Kunst Gnamuš 1979: 94)

3.6 Izkušnje

Pomembno vlogo pri sporazumevanju ima skupna pomenska podlaga in skupna praktična izkušnja. Da lahko določeno sporočilo razumemo, ga moramo prevesti v lasten pomenski sestav. Tudi če gre v sporazumevanju za oblikovno enakost, izkušnjska in spoznavna različnost zelo otežujeta sporazumevanje. (Kunst Gnamuš 1979) Problem se pojavlja, saj določeno kulturno okolje vpliva na številne skrite podmene v jeziku, ki so refleksija t. i. kulturne arome. Implicitno se v jeziku izpričujejo vrednote, ideologija, svetovni nazor, odnos do življenja. (Južnič 1983) Posledično so otroci, ki prihajajo iz kulturno manj vzpodbudnega okolja, vezani na pogovore o stvareh in pojavih, ki so neposredno vezani na njihov izkušnjski svet. Ta pa se manj prekriva z govornimi položaji, v katerih se otrok znajde v procesu formalnega izobraževanja, ki bolj ustrezajo govornim položajem srednjega razreda. Na razumevanje sporočila pomembno vplivajo tudi okoliščine, v

---

³ V procesih usmerjanja oseb s posebnimi potrebami se velikokrat pojavljajo dileme pri usmerjanju otrok, katerih slovenski jezik ni materni jezik. Postavlja se vprašanje, ali gre pri otroku za jezikovne težave ali pa so težave zgolj posledica tega, da je slovenščina za otroka tuj jezik.

katerih komunikacija poteka. Okoliščine sooblikujejo sporočilo, so »celotnost dejavnikov, ki vplivajo na tvorbo in razumevanje sporočila« (Kunst Gnamuš 1984: 46). Pomenotvorna vloga okoliščin se pokaže, ko ista poved, izrečena v raznih okoliščinah, sporoča različno. Prav tako pa lahko enak sporočilni učinek dosežemo z različnimi povedmi.

Tako se določeni družbeni skupini zdi njihov način govorjenja samoumeven in naraven, pripadnikom druge skupine pa izjemno kulturno nenavaden, saj je človekovo delovanje kulturno pogojeno (Cazden 1965). Tako prihaja do etnocentrističnega diskurza, ki določene jezike definira kot 'primitivne'. Navadno do tega prihaja, ker je artikulacija teh jezikov v tolikšni meri drugačna, da se nam zdi nejasna ali celo groteskna. »Kateri glasovi se uporabljajo in kako se oblikujejo v besede in stavke, je pri vsakem jeziku drugače, nihče pa ne trdi upravičeno, da je njegov jezik boljši pri izbiranju in kombiniranju glasov od drugega« (Salzmann 2007: 16). Vsako kulturo in s tem tudi jezik je potrebno razumeti znotraj okvira te družbe, ne pa na podlagi intelektualno in moralno definiranega vsesplošnega okvirja, ki postavlja evropsko kulturo na vrh vsesplošne razvitosti. Gre za idejo kulturnega relativizma, ki jo je prvi izpostavil Franz Boas. (Duranti 1997)

3.7 Vpliv družbenega okolja na jezikovne, sporazumevalne in analitične zmožnosti

Vpliv družbenega in kulturnega okolja se ne kaže zgolj na področju otrokovih jezikovnih zmožnosti, temveč vpliva na celoten sistem sposobnosti, ki so vpletene v proces govorne dejavnosti in ki to dejavnost povezujejo z umskimi dejavnostmi. »Jezikovni primanjkljaji pomenijo oškodovanost v razvoju jezikovne, sporazumevalne in analitične zmožnosti⁴ in ne samo ene izmed njih« (Kunst Gnamuš 1979: 95).

Družbena okolja se med sabo razlikujejo tudi po vlogi, ki jo ima govorna dejavnost v družbenem življenju ter po različnih modelih jezikovnih funkcij. Različne so tudi oblike dejavnosti, ki uporabljajo različne funkcije jezika, različen obseg in različno hierarhijo funkcij. Glavni vzrok jezikovnih razlik in primanjkljajev pa se tako kaže kot posledica različnosti funkcijske uporabe jezika. »Vsaki uporabi jezika je skupno, da je smiselna, vezana na sobesedilo in v najširšem smislu družbena ... Otrok je obdan z jezikom, toda ne v obliki slovnice in besedišča ali naključno izbranih besed in stavkov ter neusmerjenega monologa. Kar srečuje, je besedilo ali jezik v uporabi« (Halliday 1975). Posledično ne moremo govoriti o omejenem obsegu besedišča in slovnice, temveč o omejenem obsegu mogočih modelov jezikovne rabe.

Sprva se stavkotvorno pravilo uresničuje kot konkretna pomenska tvorba v konkretnem položaju in sobesedilu s konkretno vlogo. Šele kasneje lahko

---

4 Jezikovna zmožnost je abstrakten sestav stavkotvornih pravil, ki omogočajo oblikovanje vseh mogočih slovnično pravilnih stavkov danega jezika ter njihovo razumevanje. Pri tem gre za abstraktnega človeka, ki ima popolnoma razvite jezikovne zmožnosti in živi v homogeni govorni skupnosti. Teorija jezikovnih zmožnosti tako ne upošteva družbeno-kulturnih razmer. Po drugi strani sporazumevalna zmožnost predpostavlja, da jezika ne usvajamo v praznem prostoru, temveč kot neločljivi del družbene izkušnje. Govoreči znanja o stavkih ne usvaja samo kot gramatično, temveč usvaja tudi znanje, kdaj kak stavek ustreza vsebini, namenu sporočanja, sogovorniku in sobesedilu. Govorne dejavnosti ne usmerjajo zgolj slovnična pravila, temveč pravila uporabe, ki govorečega usmerjajo v izbiri jezikovnih sredstev glede na vsebino sporočanja, motiv in cilj sporočanja ter sogovornika in ki so odvisna od potreb, človekove dejavnosti ter njegove družbene izkušnje. Pojem analitične kompetence pa opozarja na funkcije jezikovnega sestava v spoznavnih procesih. (Kunst Gnamuš 1979: 80-89)

pravilo funkcionira kot abstraktna zmožnost, neodvisno od pomenskega in družbenega okolja, saj ločevanje jezikovne oblike od konkretne vsebine zahteva veliko vaje v rabi te oblike v različnih položajih, sobesedilih, sporazumevalnih in spoznavnih vlogah. Tako pogostost rabe posameznih jezikovnih strukturnih možnosti vpliva na usvajanje sredstev jezikovnega sestava in razvijanje jezikovnih zmožnosti. Specifična vezanost jezikovne oblike na določen pomenski kontekst je pomembna v prvi fazi usvajanja jezikovne zmožnosti, toda pri nadaljnjem razvoju igra pomembno vlogo raznolikost govornih položajev, ki zahtevajo uporabo določene jezikovne oblike in ki omogočajo razvoj jezikovne ustvarjalnosti. Gre za zmožnost uporabe stavkotvornih pravil v novih sporazumevalnih položajih in spoznavnih vlogah. Urjenje v raznolikosti govornih položajev pa je vezano na specifične družbene skupine, v drugih pa so otroci za tovrstne vaje prikrajšani. Dobro se znajdejo v privajenih, ponavljajočih se govornih položajih, velike težave pa imajo, ko je potrebno jezikovno znanje uporabiti v novem družbenem položaju in v drugačnem sobesedilu. Posledično otrokova zgovornost in suverenost v domačem družinskem krogu nista veljaven pokazatelj njegove jezikovne in govorne razvitosti. (Kunst Gnamuš 1979)

V nekaterih družbenih skupinah so razmere za otrokov govorni razvoj tako neugodne, da otrok ne usvoji vseh strukturnih možnosti jezikovnega sestava. Pri tem je zaradi okolja, ki je konkretno izkušensko usmerjeno, posebej ogrožen razvoj tistih jezikovnih sredstev, ki med pojavi in predmeti postavljajo drugačna razmerja, kot so pojavno razvidna, in ki v procesu razumevanja in uporabe zahtevajo razumsko razlago pojavnosti. Tako je pri logopedski obravnavi otrok, ki prihajajo iz kulturno manj vzpodbudnega okolja, bistvenega pomena, da strukturiramo situacije, ki zahtevajo raznolike govorne položaje in otroka vzpodbujajo pri jezikovni ustvarjalnosti. Pomembno je, da otrok določeno stavkotvorno pravilo utrdi v konkretni pomenski tvorbi in v konkretnem položaju. Kasneje pa je bistveno, da to obliko razširimo na različne položaje in spoznavne vloge.

Bernstein (1972), Lawton (1968), Oevermann (1970), Gnamuš (1974) ugotavljajo, da kulturno manj vzpodbudno okolje vpliva predvsem na razvoj skladenjskih jezikovnih sredstev, kot je zmožnost uporabe zloženih povedi, veznikov, predlogov. V primeru, ko smo priča resni prikrajšanosti s strani okolja, pa lahko gre za primanjkljaje na področju vzorcev prostega stavka. Avtorji ugotavljajo, da v takšnih razmerah otroci »ne razvijejo tistih jezikovnih operacij, ki omogočajo povezovanje globinskih pomenskih struktur v zapletene skladenjske tvorbe, v katerih pomenska struktura ni razvidna neposredno iz površinske strukture« (Klann 1975). Gre za pomanjkljiv razvoj jezikovnih zmožnosti, ki se kaže v jezikovni rabi, hkrati pa je tudi njena posledica.

Manj vzpodbudno družbeno okolje vzpostavlja stereotipnost govornih položajev, ki se iz dneva v dan ponavljajo, stavčni vzorci se uresničujejo v enolični, ponavljajoči se pomenskosti in funkciji, ki zreducira bogastvo strukturnih možnosti določenega jezikovnega vzorca na nove vsebine v novih govornih položajih in tako zavira jezikovno ustvarjalnost, ki predstavlja temelj jezikovne zmožnosti. (Kunst Gnamuš 1979)

Nekatere družbene plasti vplivajo na razvoj otrokove skladenjske zmožnosti ter razvoj prožne prenosljivosti osvojenih sredstev v nove govorne položaje s funkcijami, vsebinami in oblikami govorne dejavnosti, ki izvržejo določene jezikovne strukturne možnosti kot nepotrebne. Težave v razvoju jezikovnih sposobnosti vplivajo na otrokovo govorno vedenje v najrazličnejših položajih. Posledično se govorni primanjkljaji kažejo tudi kot primanjkljaji sporazumevalnih zmožnosti. Kar pa ne pomeni, da pri posamezniku, ki ima dobro razvite jezikovne sposobnosti, ne more priti do tega, da bi govorno odpovedal. Večinoma se to dogaja v določenih čustveno obteženih ali frustracijskih situacijah. »Mogoče se družbeno prikrajšani otrok pogosteje znajde v takih govornih položajih v novem neprivajenem družbenem okolju, zato se govorni primanjkljaj lahko razkrije v večjem obsegu, kot ga določajo njegove jezikovne zmožnosti. Te so sicer pomembna določnica govornega vedenja, ne pa edina.« (Kunst Gnamuš 1979: 97)

Pri ponazarjanju vzrokov jezikovnih primanjkljajev moramo upoštevati vsebino, vlogo in obliko govorne dejavnosti v okviru celostnega človekovega delovanja. Po obsegu, vlogi in vsebini jezikovnega sporazumevanja in spoznavanja pa se družbeno-zemljepisna okolja in družbene skupine med sabo značilno razlikujejo. Pri uporabi jezika človek razvija jezikovne, sporazumevalne in analitične zmožnosti. Pri razvoju jezika pa je pomembna pogostost in raznolikost rabe stavkotvornih pravil, ki sta medsebojno pogojeni. Pogostost rabe pravila v povsem določenem pomenu in določeni vlogi vodi do njegove okamenelosti, tvorna moč se izniči, stavkotvorno pravilo pa ni prenosljivo. Če pa gre za pogostost rabe takega pravila v različnih sporazumevalnih in spoznavnih vlogah, pride do tvorne moči in prenosljivosti. Posledice jezikovnih primanjkljajev so vidne v omejenem obsegu stavkotvornih pravil, v oškodovanosti jezikovne ustvarjalnosti in prenosljivosti pravil, kar pa omejuje človekove sporazumevalne in analitične jezikovne zmožnosti. (Kunst Gnamuš 1979)

Jezikovne zmožnosti niso dedno določena danost. Njihov razvoj je izrazito družbeno določen. Med ljudmi obstajajo velike razlike v jezikovnih zmožnostih, skupne lastnosti človekovega dela, mišljenja in vrednotenja v posameznih družbenih okoljih in skupinah pa omogočajo, da imajo osebne poteze skupne, družbeno odvisne lastnosti. »Nekatera družbena okolja in družbene skupine zaradi narave svoje dejavnosti ovirajo razvoj jezikovnih zmožnosti, to pa ima pomembne posledice za otrokov spoznavni razvoj« (Kunst Gnamuš 1979: 98).

Pomembno je, da jezikovne sposobnosti proučujemo na podlagi stikov med različnimi družbenimi skupinami, ne pa znotraj posamezne družbene skupine, saj sociolingvistični kod določene družbene plasti povsem ustreza njenim sporazumevalnim in spoznavnim potrebam, je tudi njen rezultat. Do težav pa prihaja pri komunikaciji med različnimi družbenimi skupinami, ko je potrebno navezati stik, govoriti na način, ki ga nismo vajeni, in predvsem v procesu formalnega izobraževanja v šoli. Mobilnost med družbenimi položaji se kaže v tendenci po prehajanju v višje plasti družbenih razredov, kar pa je v veliki meri pogojeno s stopnjo človekovega znanja. Sam izobraževalni

proces predstavlja eno izmed glavnih načinov prehajanja med družbenimi položaji. »Zato so jezikovne zahteve, ki izhajajo iz otrokovega govornega položaja v šoli, iz funkcij, ki jih ima jezik v procesu učenja, mišljenja in spoznavanja, eno najpomembnejših meril, ki omogoča družbeno dane jezikovne razlike imeti za družbene primanjkljaje« (Kunst Gnamuš 1979: 98).

Pri ugotavljanju jezikovnih primanjkljajev je potrebno preveriti, kako človek jezikovno obvlada širok spekter govornih položajev v različnih družbenih in spoznavnih funkcijah in ne le, kako se znajde v določeni govorni situaciji, na katero je vsakodnevno navajen. Lahko se zgodi, da se jezikovne pomanjkljivosti pripisuje zgolj jezikovnim razlikam med družbenimi skupinami in s tem utemeljuje, da se tudi ljudje iz jezikovno manj vzpodbudnih okolij znajdejo v lastnem družbenem okolju, v preprostih, privajenih govornih položajih, izpostavlja se zgovornost kmečkega človeka ter govorna spretnost branjev. (Kunst Gnamuš 1979)

Analitične jezikovne zmožnosti omogočajo uporabo jezikovnih sredstev za izražanje razmerij in izpeljavo notranjih sklepov na podlagi jezikovne oblike. Primanjkljaji na področju analitičnih zmožnosti pa se kažejo v primanjkljajih v razvoju in poteku miselnih operacij. Tako je notranji govor po mnenju nekaterih strokovnjakov tista oblika govorne dejavnosti, ki omogoča neposredno uresničevanje povezanosti govora in mišljenja. Notranji govor pa predstavlja ponotranjeno obliko zunanjega, družbenega govora. Pri fizičnih delavcih nižje izobrazbene ravni gre za težave na področju analitičnih zmožnosti, saj se v zelo omejenem obsegu soočajo z abstraktnimi dejavnostmi in jezikovnim izražanjem. Vsebina analitičnih zmožnosti pa neposredno povezuje jezikovno obliko in miselno operacijo. Jezikovna sredstva, s katerimi izražamo razmerja in ki nosijo implicitne spoznavne informacije, zahtevajo v procesu svojega usvajanja določeno stopnjo spoznavnega razvoja, hkrati pa ta razvoj pospešujejo. (Kunst Gnamuš 1979)

4 Notranji govor – vez med jezikom in mislijo

Odnos med mišljenjem in govorom predstavlja eno izmed temeljnih vprašanj, s katerimi se ukvarjajo tako psihologi, filozofi in jezikoslovci. Teoretske razprave in analize so se polarizirale na tiste, ki zagovarjajo popolno izenačevanje misli in besede, ter tiste, ki zagovarjajo razlikovanje in razhod med mišljenjem in govorom. Vigotski je postavil idejo razvojnosti, katere temelje je razvil Jean Piaget. Piaget je izhajal iz prepričanja, da se mišljenje razvija neodvisno od govora in da mišljenje omogoča razvoj govora. (Kranjc 1999)

Vigotski se s Piagetom ni strinjal glede teorije o egocentričnosti otrokovega mišljenja, ki naj bi predstavljalo prehodno stopnjo med individualnim, nezavednim mišljenjem in formalno-logičnim. Otrok naj bi prvobitni način mišljenja, ki je nezaveden, prešel s pomočjo družbenega okolja, v katerem živi. V zaznavno-gibalni fazi v razvoju mišljenja otrok pridobiva spoznanja s pomočjo zaznavno-gibalnih akcij, kasneje pa »govor /.../ razširi moč miselnih operacij /.../, logične operacije imajo globlje korenine, in to v akcijah, ki se kasneje ponotranjijo v miselne operacije« (Marjanovič-Umek 1990: 51). Po Piagetu govor sam po sebi ni zadosten pogoj za razvoj operativnega mišljenja. Egocentrično mišljenje je prehodna stopnja, ki se kasneje preoblikuje v logično mišljenje. Razvoj govora in logičnega mišljenja prehaja iz negovornega nezavednega mišljenja preko egocentričnega govora in mišljenja v socializiran govor in logično mišljenje. Egocentričnost otrokovega govora je razvidna, ko otrok govori le zase in se ne poskuša postaviti v stališče poslušalca, ne zanima ga, ali ga ta posluša in ne pričakuje odgovora. Egocentrični govor spremlja otrokovo dejavnost kot glasbena spremljava, ne da bi imel kako funkcijo. Socializiran govor pa otrok uporablja za izmenjevanje misli z drugim, ga prosi, mu ukazuje, grozi, sporoča, ga kritizira ali zastavlja vprašanja. (Vigotski 2010)

»Piaget odkriva izvor egocentrizma v dveh značilnostih: po vzoru psihoanalize v asocialnosti otroka ter v svojevrstnem značaju otrokove praktične dejavnosti« (Vigotski 2010: 32). Otrok tako ne uporablja govora

prvenstveno za socialne stike, temveč zase, ker mu daje zadovoljstvo (Pečjak 1975). Egocentričnost otroka se začne opuščati pri sedmih, osmih letih, kar kaže na sistem zakonitosti, ki je neodvisen od otrokove izkušnje (Vigotski 2010).

Piaget je definiriral več vrst egocentričnega in socializiranega govora. Eholalijo, monolog in kolektivni monolog je uvrstil med oblike egocentričnega govora. Pri eholaliji otrok ponavlja iste besede, pri monologu gre za govor sam s seboj, kolektivni monolog pa je govor sam s seboj v skupini, pri čemer se otroci ne obračajo drug na drugega. Socializiran govor Piaget deli na prilagojeno informacijo, kritiko in posmeh, zapovedi, pritožbe in grožnje, vprašanja in odgovore, socialne fraze in dramsko posnemanje. (Pečjak 1975)

Po drugi strani pa je Vigotski menil, da nezavedno mišljenje ni najnižja oblika mišljenja, temveč se uvršča precej višje. Vigotski je v svojih raziskavah ugotovil, da se količina egocentričnega govora značilno poveča, če otrokovo dejavnost motimo ali jo otežujemo. Tako je sklepal, da je funkcija egocentričnega govora, poleg ekspresivne, tudi spremljanje otrokove dejavnosti. Egocentrični govor ni nefunkcionalen, temveč prevzema funkcijo načrtovanja problemske rešitve. (Vigotski 2010)

Prvotni otrokov govor je po mnenju Vigotskega popolnoma socialen, opravlja vlogo sporočanja, družbene interakcije. Prvotna vloga jezika je družbena. Kasneje pa začne otrok uporabljati tudi druge vloge jezika. Če ga položaj k temu sili, začne otrok glasno misliti. Večfunkcijski govor se diferencira na posamezne funkcije, razvije se egocentrični in sporazumevalni govor. Iz egocentričnega pa se razvija notranji govor otroka, ki predstavlja osnovo nezavednega in logičnega mišljenja. S ponotranjenjem družbenih funkcij začne govor opravljati zasebne notranje funkcije v procesu reševanja raznih problemskih položajev. Govor se razvija od socialnega preko egocentričnega do notranjega govora. Notranji govor predstavlja vmesni člen, ki naj bi pojasnil zvezo med družbenimi (zunanji) in zasebnimi (notranji) duševnimi funkcijami govora na eni strani ter povezavo med jezikom in

mišljenjem na drugi stran. Notranji govor je potreben kot sredstvo mišljenja. (Vigotski 2010)

Govor prej postaja notranji po svoji funkciji, kasneje pa šele tudi po obliki. Struktura notranjega govora je v primerjavi s strukturo socialnega govora krajša in telegrafska. Funkcija notranjega govora je pomoč in opora mišljenju, funkcija socialnega govora pa je komunikacijska. Notranji govor nastane z ločevanjem govornih funkcij, izdvajanjem egocentričnega govora, postopnim krajšanjem in pretvorbo v notranji govor. (Vigotski 2010)

Različno pojmovanje med Piagetom in Vigotskim je pri definiranju razvojne stopnje egocentričnega govora. Za Piageta je to prehodna stopnja od nezavednega k logičnemu mišljenju, od intimno-individualnega k socialnemu, za Vigotskega pa prehodna oblika od zunanega k notranjemu, od socialnega govora k individualnemu, vključujoč tudi nezavedno govorno mišljenje. (Vigotski 2010) Notranji govor pojasnjuje zvezo med jezikom in mislijo, vendar Vigotski nasprotuje izenačevanju notranjega govora in misli (Kunst Gnamuš 1979), saj je npr. afektivni govor neodvisen od mišljenja, kot je tudi pripovedovanje na pamet. Prav tako pa npr. praktično mišljenje in zaznavno-gibalna faza v razvoju mišljenja predstavlja mišljenje, neodvisno od govora (Marjanovič-Umek 1990). Smith (1992) pa meni, da je »mišljenje vedno prisotno pri govoru, čeprav so določeni vidiki mišljenja, ki ne vključujejo jezika. Jezik ne more biti ločen od misli.«

V odnosu med govorom in mišljenjem prihaja do nejasnosti, katere skušajo razčleniti številne teoretične smeri. Piaget se je v veliki meri osredotočal le na razvoj miselnih procesov, pri čemer je bil poudarek na notranjih dejavnikih, ki vplivajo na razvoj govora. Vigotski pa je upošteval predvsem otrokovo družbeno okolje in trdil, da odnos med mišljenjem in govorom ni stalna, nespremenljiva veličina (Marjanovič-Umek 1990). Najpomembnejše oblike otrokove duševne dejavnosti izhajajo iz njegovega družbenega razvoja. Na podlagi družbenih dejavnikov otrok usvaja načine delovanja, ki jih ponotranji pri vzpostavljanju sporazumevanja s svetom odraslih. (Kunst Gnamuš 1979) Razvojna linija mišljenja in razvojna linija govora se po mnenju Vigotskega

sekata, ko je otrok star približno dve leti. Na tak način pride do nove oblike vedenja, ki je značilna samo za človeka. V tem obdobju govor postaja intelektualen, mišljenje pa govorno, otrok aktivno širi besednjak in čuti potrebo po učenju znakov za sporazumevanje. (Kranjc 1999)

Vigotski loči tri stopnje v procesu združevanja mišljenja in govora.

- 1) Govor sledi otrokovim namernim akcijam.
- 2) Otrokove akcije spremlja govor. Na tej stopnji gre za egocentrični govor, kot ga poimenuje Piaget.
- 3) Govor se pojavlja pred akcijami in jim s tem omogoča ustrezno organizacijo v času. Gre za notranji govor. (Vigotski 2010) »Otrok zavira neposredne poskuse in najprej jezikovno oblikuje svoje načrte, govor prevzame vlogo načrtovanja bodoče dejavnosti« (Kunst Gnamuš 1979: 111)

Odnos med okoljem in inteligentnostjo so si prizadevali razkriti številni avtorji. Tako raziskovalci poudarjajo, da je viden vpliv okolja na inteligentnost, niso pa enotnega mnenja, kolikšen delež inteligentnosti je pod vplivom dednosti, kolikšen pa pod vplivom okolja. Veliko pa jih izpostavlja, da okolje, za katerega je značilen razvit govorni vzor in ki otroka vzpodbuja k natančnemu jezikovnemu opredeljevanju misli in čustev, spodbuja tudi razvoj splošne inteligentnosti.

Študije tudi potrjujejo, da otroci, ki prihajajo iz kulturno depriviranega okolja, kažejo največje primanjkljaje v razvoju jezikovnih zmožnosti, v obsegu besednega zaklada, bogastvu stavčnih struktur in v stopnji abstrakcije besednih pomenov. Pri njih gre za pomanjkljiv simbolični sistem, zato nimajo jezikovne podlage za razvoj višjih oblik mišljenja (Witkin in dr. v Kunst Gnamuš 1979). Raziskave tudi kažejo, da učenci iz nižjih sociokulturnih plasti dosegajo nižje izide na verbalnih kot neverbalnih testih inteligentnosti. Zlasti v verbalnih zmožnostih pomembno zaostajajo za učenci iz srednjega razreda (Bernstein 1965).

Obstajajo različne teorije o tem, ali je inteligentnost ena ali pa obstaja več vrst inteligentnosti. Gardner (1999) je definiral lingvistično, logično-

matematično, prostorsko, telesno-kinestetično, glasbeno, interpersonalno in intrapersonalno inteligentnost. Tudi Spearman, Thurstone, Burt, Vernon in Guilford predpostavljajo različno število umskih sposobnosti. Testi inteligentnosti pa so že od vsega začetka vsebovali verbalne sposobnosti. Raziskave o inteligentnosti so pokazale, da je verbalni faktor še posebej odvisen od okolja in močno vpliva na uspešnost v šoli (Kunst Gnamuš 1979). Ravno raziskovanje inteligentnosti pa je privedlo do spoznanj o zaostanku v jezikovnem razvoju pri otrocih iz kulturno manj vzpodbudnega okolja. Raziskave so pokazale, da »družbeno prikrajšani otroci dosegajo nižje izide na verbalnih kot neverbalnih testih inteligentnosti. Širjenje otrokovega besedišča, njegova pomenska vsebina in usvajanje skladenjskih vzorcev so odvisni od kulturnega okolja in od tega, koliko otroka v družini spodbujajo k izražanju. Zato so družbeno odvisne razlike v govornem razvoju večje kot na katerem drugem področju duševnega razvoja« (Kunst Gnamuš 1979: 15).

Raziskovalci so ugotovili, da so družbeno okolje ter njegove jezikovne lastnosti in funkcije pomembnejša določilnica jezikovnega razvoja kot otrokova inteligentnost (McLean 1999). Človek razvija svoje sporazumevalne zmožnosti in notranje jezikovne funkcije v procesu praktične dejavnosti in družbenega sporazumevanja. Kot smo že poudarili v delu, kjer smo podrobneje razčlenili Bernsteinovo teorijo sociolingvističnih kodov, inteligentnost sicer lahko vpliva na večjo ali manjšo izrabo jezikovnih zmožnosti znotraj sociolingvističnega koda, ne more pa preseči njegovih meja. (Kunst Gnamuš 1979)

Mnenja o tem, v kolikšni meri so jezikovne sposobnosti odvisne od inteligentnosti oz. ali so del inteligentnosti, so različna. Po eni strani gre za pomembno povezanost med verbalno fluentnostjo in splošno inteligentnostjo. A po drugi strani imajo lahko otroci, ki nimajo znižanih intelektualnih sposobnosti, velike težave v govorno-jezikovnem razvoju – t. i. specifične jezikovne motnje – težave pa se ohranijo tudi skozi kasnejše življenje. (Croft 2007)

Otrok v stiku z okoljem razširja svoje izkušnje ter usvaja vedenjske vzorce in nove načine organizacije duševnih dejavnosti. Funkcije so sprva vodene s stikom dveh oseb, odraslega in otroka, nato pa se postopoma ponotranjijo v zapletene funkcionalne sisteme v razumu. Govor ima pomembno regulativno funkcijo v procesu načrtovanja poteka dejavnosti. V začetku odrasli prek govora usmerjajo otrokovo dejavnost, kasneje pa je jezikovno navodilo nadomeščeno z otrokovim lastnim govorom. Otrok je sposoben ubesediti načrt, ki usmerja njegovo bodoče vedenje. »Obstaja veliko razlogov, da lahko verjamemo, da ima jezikovni sestav, ki se oblikuje v procesu otrokove interakcije z odraslim, velik pomen za organizacijo naših duševnih procesov« (Luria v Kunst Gnamuš 1979: 112).

Ameriški psiholog Bruner poudarja, da govor, zlasti v obdobju od četrtega do dvanajstega leta, igra pomembno vlogo v otrokovem spoznavnem razvoju. Govor je pomemben tako pri predstavljanju spoznanj in izkušenj kot tudi pri njihovih spremembah in transformacijah, kjer se ustvarja simbolni sistem, ki je močnejši in fleksibilnejši. Govor je kot sredstvo simbolnega predstavljanja pomemben zlasti pri prehodu iz faze ikoničnega v fazo simbolnega predstavljanja, kjer gre za oddaljevanje od konkretnosti, od situacij tu in sedaj. Bruner in njegovi sodelavci na podlagi eksperimentalnih študij poudarjajo, da z govornim treningom vplivamo tudi na spoznavni razvoj. (Marjanovič-Umek 1990) Podobno je tudi Dawe v eksperimentalni študiji proučeval vpliv uspešnega govornega treninga ne le na porast rezultatov pri jezikovnih meritvah, temveč tudi na testih inteligentnosti (Bernstein 1965).

Za razvoj govora je potrebna določena spoznavna struktura, vendar »je lahko tudi sintaksa govora pred sintakso misli« (Marjanovič-Umek 1990: 53). Ivić meni, da sta spoznavni in govorni razvoj v krožnem odnosu, kjer gre sprva za enosmerno vplivanje spoznavnega razvoja na razvoj govora. Od določene razvojne stopnje dalje pa razvoj govora vpliva na spoznavni razvoj. »Govor ne more biti pred mišljenjem, ki analizira problemske situacije, v katerih so zaznavno prisotne vse informacije, ki so potrebne za rešitev problemov« (Marjanovič-Umek 1990: 53). Na stopnji simbolnega mišljenja pa je prisotnost jezika in drugih simbolnih sistemov pogoj za to stopnjo mišljenja. Za

povezanost mišljenja in govora, kar predstavlja najvišji dosežek človekovega miselnega razvoja, je potrebno preoblikovanje družbenega sporazumevanja v notranji govor. Zunanji družbeni in sporazumevalni govor se preoblikuje v zasebni govor kot sredstvo mišljenja in urejanja osebnega ravnanja. (Ivić v Kunst Gnamuš 1979) »Procesi ponotranjanja govora prehajajo skozi fazo glasnega zasebnega govora. V tej fazi nastopa otrok v dvojni vlogi: kot tisti, ki oddaja, in kot tisti, ki sprejema sporočilo. Tako zunanje alocentrično vedenje in dejansko igranje vlog je videti nujen pogoj za nastanek notranjega govora kot dvogovora in sporazumevanja s samim seboj ali imaginarnim sobesednikom.« (Ivić v Kunst Gnamuš 1979: 112)

Soodvisnost med jezikovnim in spoznavnim razvojem je pod vplivom družbenih okoliščin, v katerih se te oblike soodvisnosti uresničujejo. O tem lahko sklepamo na podlagi prikazanih povezav med izkušenjskim, družbenim in osebnim, duševnim in na podlagi vloge, ki jo ima v tem procesu govor kot temeljni povezovalec med družbenim in duševnim. »Temeljni dejavnik, ki vpliva na proces medsebojnega vplivanja, je funkcija in oblika družbenega govora v otrokovi dejavnosti in v procesu ponotranjanja družbene in predmetne izkušnje.« (Kunst Gnamuš 1979: 115) Družbeno okolje se razlikuje glede na obseg, funkcijo in obliko sporazumevanja, kar se kaže tako v družbenem govoru, v razvoju jezikovnih zmožnosti kot tudi na ravni notranjega govora in razvoja njegovih funkcij v miselnih procesih. Družbeno okolje torej prek specifičnih vzorcev in načinov sporazumevanja ter funkcioniranja vpliva tudi na otrokov razvoj tistih miselnih procesov, za katere je jezik nujen pogoj pri nastanku in poteku. Hkrati pa prihaja do odvisnosti jezikovnega razvoja od spoznavnega. (Kunst Gnamuš 1979)

5 Vpliv družbenih dejavnikov na jezikovni razvoj in na ravni jezikovnega sestava

Kot je že bilo poudarjeno, številne empirične raziskave po svetu dokazujejo močan vpliv družbenega okolja na jezikovni razvoj. Sampson (v Bernstein 1965) je ugotovil, da se pri otrocih med 18. in 30. mesecem starosti vpliv družbenega okolja na govorno-jezikovni razvoj kaže pri artikulaciji samoglasnikov, soglasnikov v srednji in končni poziciji, v dolžini povedi, stopnji kompleksnosti govora in besednjaka.

Negativni vplivi družbenega okolja na jezikovno znanje se kažejo na vseh stopnjah govornega razvoja in na vseh ravninah jezikovnega sistema, od glasoslovja do skladnje in pomenoslovja. Pri osebah iz manj vzpodbudnega družinskega okolja srečujemo sledeče značilnosti:

Besednjak

- Majhen nabor alternativnih izraznih možnosti,
- uporabljajo zgolj najpogostejše besedne zveze,
- slabše razumejo prebrano besedilo pri sedmih letih,
- kasneje spregovorijo prvo besedo,
- ožji besednjak,
- kasneje se naučijo brati,
- ožji izkušenski svet,
- nizka stopnja abstrakcije besednih pomenov,
- morebitna odvisnost besedišča od spola,
- besedišče se razlikuje glede na število otrok v družini,
- prikrajšanost za jezikovne izkušnje kot posledica načina življenja,
- manjša raznolikost besedišča in raba različnih besed,
- manjše celotno število uporabljenih besed,
- besede se pogosteje ponavljajo,
- ne uporabljajo besed, ki se redkeje uporabljajo,
- nižja pomenska vsebina besedišča,
- pomanjkljiv simbolični sistem,

- razumljivi so le v okviru konkretne situacije.

Glasoslovje

- Težave pri slušnem razločevanju glasov,
- slabše tvorjenje in razlikovanje sorodnih fonemov,
- slabša artikulacija fonemov,
- slabše fonološko zavedanje,
- z izpostavljenostjo glasnemu branju se primanjkljaji zmanjšujejo.

Skladnja

- Povprečna dolžina povedi je krajša,
- slovnično preprosti stavki,
- nepopolni, nedokončani stavki,
- revna skladenjska gradnja,
- povezujejo manj stavčnih enot v stavčne zveze,
- manj razširjenih, prirednih in podrednih stavčnih zvez,
- manj zapletenih priredij,
- več redundantnih razširitev znotraj stavka,
- malo priložnosti za vajo v uporabi različnih socialnih in funkcijskih zvrsti jezika,
- premalo pogosta raba jezikovnih strukturnih možnosti – oteženo razvijanje jezikovnih zmožnosti,
- nizka jezikovna ustvarjalnost,
- preprosta raba veznikov (torej, in, zato),
- omejena raba pridevnikov, prislovov, odvisnikov,
- večje število napak,
- slabši način skladenjske gradnje,
- logična in časovno-prostorska razmerja pogosteje izražajo s predlogi kot z vezniki,
- primanjkljaji na področju vzorcev prostega stavka,
- stereotipnost govornih položajev,
- omejen obseg stavkotvornih pravil,
- manjša kompleksnost govora,

- primanjkljaji na področju skladnje vplivajo na primanjkljaje pri spoznavnih funkcijah,
- manjša zanesljivost v načrtovanju skladske celote,
- nerazumljive stavčne zveze,
- pisni sestavki so na nizki abstrakcijski stopnji,
- manj razumejo logično-miselno vsebino skladskih sredstev,
- omejena raba strukturnih možnosti za organizacijo stavkov,
- težave pri oblikovanju jasnih in natančnih misli z razčlenjenimi jezikovnimi sredstvi,
- manjše bogastvo stavčnih struktur.

Negativni učinek neugodnih družbenih razmer je viden že v najzgodnejšem obdobju jezikovnega razvoja, saj vpliva na fonološko zavedanje otroka. Fonološko zavedanje je podlaga za pridobivanje besednega zaklada in osnova za učenje branja. Temeljni prvini fonološkega zavedanja sta sposobnost za akustično fonemske segmentacije in sposobnost fonemske segmentacije. Pri akustično fonemski segmentaciji gre za natančno razlikovanje akustično podobnih glasov posamično in v besednih parih. Fonemska segmentacija pa otroku omogoča, da slišano besedo razdeli na foneme. Je nadgradnja zlogovne segmentacije, razvije pa se po petem letu starosti. Za razvoj in učinkovitost fonološke segmentacije so odgovorni odrasli, saj se jo mora otrok naučiti. Fonološko zavedanje je eden ključnih elementov fonološkega procesiranja, ki vključuje informacije o glasovni strukturi jezika. Gre za zavedanje posameznika o glasovnih strukturah besed posameznega jezika. To občutljivost oz. zavedanje merimo z nalogami, kjer otrok prepozna, razločuje ali združuje posamezne glasove v besede. Fonološko zavedanje se kaže v obliki štetja besed v stavku, štetja zlogov od enostavnih do sestavljenih besed, detekcija glasov v besedi s počasnim izgovarjanjem, ujemanje besede v določenih glasovih, fonemska diskriminacija, fonemska segmentacija, rima, aliteracije in sintetiziranje glasov ter prepozna besede, ki jo tvorijo. (Božič 2005) Otroci, ki imajo težave pri temeljnih zmožnostih, ne zmorejo uspešno razlikovati med

glasovno podobnimi, a pomensko različnimi besedami in nimajo ustreznega izhodišča za usvajanje besedišča. (Kunst Gnamuš 1979) Z ustreznim treningom pa lahko izboljšamo napredovanje pri začetnem branju.

Družinsko okolje v zgodnjem obdobju govorno-jezikovnega razvoja pomembno vpliva tudi na usvajanje glasoslovnega sistema, na tvorjenje in razlikovanje sorodnih fonemov, kar pogojuje uspešno učenje besedišča in učenje branja. Uspešnost branja je sicer z ločevanjem fonemov povezana le do določenega praga, nad njim pa ne obstaja več nobena povezava. Toda otroci iz kulturno prikrajšanega okolja imajo tako pomanjkljive pogoje za učenje jezika in govora, da ne dosežejo potrebne stopnje v ločevanju fonemov. (Kunst Gnamuš 1979)

V glasoslovnem razvoju družbeno odvisne razlike stalno in statistično pomembno naraščajo od 16. meseca starosti naprej. Med otroki, ki so institucionalizirani, in tistimi, ki živijo v družinah, pa se statistično pomembne razlike v glasoslovju pokažejo že pri 6. mesecu. Pri študijah, ki so proučevale vpliv jezikovnih vzpodbud na govorni razvoj, se je pokazal pozitiven vpliv vzpodbud. Primerjali so matere iz nižjih družbenih skupin, ki so 13-mesečnim otrokom brale vsak dan najmanj 10 minut, ter matere iz nižjih družbenih skupin, ki otrokom niso brale. Razlika po prvem mesecu ni bila izrazita, vendar se je večala do 30. meseca in ni več izginila. Otroci iz eksperimentalne skupine so zaradi jezikovnih vzpodbud v govornem razvoju prehiteli otroke iz kontrolne skupine, saj so tvorili več fonemov in več različnih vrst fonemov. (Kunst Gnamuš 1979)

Pomemben vpliv na otrokov jezikovni razvoj ima tako tudi institucionalizirano okolje otroka. Raziskave, ki so proučevale vpliv posebnih družbenih okolij na jezikovni razvoj, so pokazale pomembne razlike med institucionaliziranimi otroki in otroki, ki živijo v družini. (Croft in drugi 2007) Institucionalizirani otroci imajo pogosto zelo reven besednjak, okrnjeno stavčno strukturo ter težave na področju abstrakcije. Največji razkorak in primanjkljaj je pri otrocih, ki so bili institucionalizirani, opažen na področju jezika. Razlike pri institucionaliziranih otrocih so se pokazale tudi kot posledica čustvenega

odnosa. Na najzgodnejši govorni razvoj ima namreč vpliv čustveno trden in topel odnos med otrokom in starši. Posledično je bil najizrazitejši zaostanek pri institucionaliziranih otrocih viden na področju govora. Med otroki srednjega in nižjega sloja je prihajalo do izrazitih razlik na področju artikulacije fonemov, ki so vidne na vseh starostnih stopnjah med 3. in 8. letom. Stopnjo popolnega obvladanja fonemov so otroci iz nižjih slojev dosegli približno leto kasneje kot otroci iz srednjih razredov. (Kunst Gnamuš 1979)

Vpliv institucionalizacije na govorno-jezikovni razvoj

- Izrazito slabša artikulacija fonemov,
- negativen vpliv na glasoslovje,
- reven besednjak,
- okrnjena stavčna struktura,
- nižja raven abstrakcije,
- problem čustvenega odnosa.

Kellmer Pringle in Tanner (v Berstein 1965) sta pokazali, da so imeli otroci, izenačeni po starosti, spolu, inteligentnosti ter družbenem okolju, ki so obiskovali vrtec, bolj razvit sistem jezika od otrok, ki niso obiskovali vrtca. Kakovost vrtca je dejavnik, ki lahko zmanjša razlike v govorni kompetentnosti otrok različno izobraženih staršev in manj vzpodbudnega družinskega okolja za govorni razvoj. Je torej dejavnik, ki ima tudi kompenzacijsko funkcijo v govorno-jezikovnem razvoju otrok staršev z nižjo izobrazbo. Bolj kakovostni vrtci spodbujajo govorni razvoj otrok staršev z nizko izobrazbo kot tudi staršev z visoko izobrazbo. Vrtec pozitivno vpliva tudi v okviru vrstniške skupine, v kateri lahko otroci pridobijo pomembne govorne izkušnje. Spontana igra z vrstniki otroka vzpodbuja k rabi jezika v različnih funkcijah ter rabo večbesednih, vprašalnih, nikalnih, prirednih in podrednih izjav. Govor je v večji meri usmerjen k vrstnikom in ne predstavlja kolektivnih monologov, ki jih je v prosti igri opazal Piaget. Avtorji, ki še posebej poudarjajo pomen interakcije med mamo in otrokom, pogosto dvomijo o primernosti vrtca. A

raziskave kažejo, da so osemletni otroci, ki so v vrtec vstopili med 6. in 12. mesecem starosti, dosegli višje rezultate pri merah spoznavnega, socialno-čustvenega razvoja in šolski uspešnosti kot otroci, ki so se v vrtec vključili po prvem letu starosti. (Marjanovič Umek in dr. 2006)

Pomemben dejavnik govorno-jezikovnega razvoja je tudi zmožnost slušnega razločevanja glasov. Povezan je z rezultati na verbalnem testu inteligentnosti, z uspešnostjo pri učenju branja ter z drugimi dejavniki govorno-jezikovnega razvoja. (Katz 1963) Za učenje govora kot tudi učenje branja je pomembna določena zmožnost razlikovanja vidnih in slušnih dražljajev, ki pa je lahko pri otrocih iz kulturno manj vzpodbudnega okolja zelo okrnjena.

Socialno okolje, družina in spol po mnenju nekaterih avtorjev vplivajo tudi na razvoj besednjaka pri otroku. McCarthy v Pečjak (1975) je ugotovila, da se pri deklicah od desetega leta dalje besednjak razvija hitreje kot pri dečkih. Starši so v starosti med 16. in 30. mesecem starosti ocenili besednjak deklic kot pomembno večji od besednjaka dečkov. Razlike med dečki in deklicami pa ostajajo pomembne tudi v obdobju poznega otroštva in mladostništva. Vendar pa večina avtorjev (Macaulay, Maccoby, Golombok in Fivush, Fekonja, Marjanovič Umek, Reynell, Crawford) kljub ugotovljenim razlikam meni, da so razlike med spoloma veliko manjše, kot se pogosto zaključuje. Posameznikov spol se pogosto povezuje z nekaterimi dejavniki socialnega okolja, v katerem živi, ti pa prav tako lahko prispevajo k razlikam v govornem razvoju dečkov in deklic. (Marjanovič Umek 2006).

Glede na nekatere raziskave je besedni zaklad pogojen tudi s številom otrok v družini. Številčno družinsko okolje vpliva na primanjkljaje na verbalnem področju, kar pa se odraža na splošnem spoznavnem razvoju (Bernstein 1965). Najboljši besedni zaklad naj bi imeli edinci, sledijo pa različno stari otroci. Slabši besedni zaklad imajo dvojčki, manj razvitega pa trojčki in petorčki. Besedni zaklad je odvisen od besednih izkušenj, a če med sabo govorijo dvojčki, trojčki, iz tega ne pridobijo veliko. (Davis, Howard, Blatz v

Pečjak 1975) Vendar pa je potrebno poudariti, da se velikost družine povečuje glede na nižji socialno-ekonomski status, na kar je potrebno biti pozoren pri raziskovanju. Kot smo že izpostavili, se besedni zaklad razlikuje tudi glede na razredno pripadnost. Zaradi manj spodbudnega okolja imajo slabši besednjak otroci, ki izhajajo iz nižjih razredov. Pri institucionaliziranih otrocih pa je besedni zaklad najslabše razvit. (Haggerty v Pečjak 1975)

Na verbalnem delu testov inteligentnosti je pogosto izrazit jezikovni primanjkljaj kot posledica pomanjkanja besednega zaklada. Pri raziskovanju besednega zaklada je pomembno, da se osredotočimo tudi na njegovo kakovostno pomensko sestavo in ne zgolj na kvantiteto uporabe. Pri otrocih iz nižjih družbenih razredov so ugotovili, da imajo dobro razčlenjeno besedišče le za predmetno področje, s katerim se srečujejo v vsakodnevem življenju (Cohn 1959). Otroci srednjih razredov pa uporabljajo besede, ki so posebnost njihovega okolja kot tudi besede nižjega družbenega sloja (Deutsch 1964). Otroci srednjega razreda dobro razumejo tudi govor otrok iz nižjih družbenih slojev ter pogosteje najdejo ustrezno besedo pri izpolnjevanju manjkajočih besed v besedilu. Prav tako dobro pa dopolnjujejo besedila, značilna za nižji družbeni razred, besedila, značilna za njihovo lastno družbeno okolje pa dopolnjujejo veliko boljše od nižjega družbenega razreda. (Harms v Kunst Gnamuš 1979)

Glede na družbeno okolje se otroci razlikujejo tudi pri uporabi besednih vrst. Otroci, ki prihajajo iz neugodnih družbenih razmer, redkeje uporabljajo besedne vrste, ki se v jezikovnem razvoju pojavijo razmeroma pozno. Predvsem prislovi, predlogi, pridevniki in del zaimkov, večji pa je delež samostalnikov. Otroci iz srednjega razreda uporabljajo več nenavadnih pridevnikov⁵, prislovov, predlogov in veznikov (Bernstein v Kunst Gnamuš 1979).

---

⁵ Lawton je nenavadne pridevnike opredelil kot tiste, ki ne nastopajo med stotimi najpogostejšimi pridevniki na frekvenčni listi besed (Lawton v Kunst Gnamuš 1979: 17).

Za jezikovni razvoj neugodne družbene razmere slabo vplivajo predvsem na razvoj otrokovih skladenjskih zmožnosti (Kunst Gnamuš 1979). Med družbenimi sloji gre za razlike v številu slovničnih napak in načinu skladenjske gradnje. Pri tem pa raziskovalci poudarjajo, da pomanjkljiv obseg skladenjskih sredstev negativno vpliva na razvoj spoznavnih funkcij. Povprečna dolžina povedi, ki so jo raziskovalci opredelili kot razmerje med celotnim številom besed in številom povedi, je pri otrocih iz nižjih razredov pomembno krajša od otrok srednjega družbenega razreda. (McCarthy v Kunst Gnamuš 1979) Ustreznejša mera skladenjske zapletenosti pa je s pomočjo ugotavljanja prirednih in podrednih stavčnih zvez. Raziskave so pokazale, da gre za razlike v uporabi odvisnih stavčnih zvez glede na celotno število stavkov ali glede na število osebnih glagolskih oblik, kar pa je dober pokazatelj govorno-jezikovnega razvoja po tretjem letu starosti in dober indikator družbeno odvisnih razlik. Otroci iz srednjega razreda uporabljajo »skladenjsko zahtevnejše stavčne zveze in uporabljajo več razširjenih, priredno in podredno zloženih stavčnih zvez« (Kunst Gnamuš 1979: 18).

Predvsem so družbene razlike razvidne pri rabi odvisnikov nižje stopnje ter pri rabi prislovnih odvisnikov. Otroci iz srednjega sloja poznajo več ustreznih veznikov, otroci iz neugodnih družbenih razmer pa so manj zanesljivi v načrtovanju skladenjske celote, saj večkrat uporabijo nepopolne in nedokončane povedi, njihove stavčne zveze so pogosto nerazumljive, pisni sestavki pa so na nižji abstrakcijski ravni kot pri otrocih iz srednjega razreda. (Loban 1964)

Tudi pri proučevanju družbeno pogojenih razlik v jeziku se je pokazalo, da so se pri poročanju o nevihti osebe srednjega razreda vživele v položaj izpraševalca in svojo pripoved podale v taki obliki, da ni potrebovala poznavanja položaja. Osebe iz nižjih slojev pa so predpostavljale, da poslušalec že pozna nekatere podatke o poteku dogodka, zato je bila njihova pripoved razumljiva le v okviru konkretne situacije, ne pa zunaj nje. (Schatzman 1955)

Otrokove govorno-jezikovne sposobnosti so v veliki meri povezane z njegovo učno uspešnostjo. Raziskave so pokazale, da je učna uspešnost močnejše povezana z verbalnimi sposobnostmi kot z neverbalno inteligentnostjo. Predvsem rezultati na testih besednega zaklada močno korelirajo z učnim uspehom in sposobnostjo logičnega branja. Pojavlja se težava, ker veliko raziskav povezuje jezikovne zmožnosti in učni uspeh, ne da bi kontrolirale faktor inteligentnosti. Vineyard in Massey sta faktor inteligentnosti kontrolirala in ugotovila, da obstaja povezanost med besediščem in učnim uspehom. S širjenjem otrokovega besedišča pa razvijamo otrokovo zmožnost razumevanja. (Vineyard 1957)

6 Vloga jezika pri oblikovanju človekovega pogleda na stvarnost

Da bi lahko jezik gledali v njegovi pravi podobi in funkcionalni celovitosti, moramo upoštevati tudi spoznanja sociologije jezika. Posledično nas zanima vpliv jezika na oblikovanje človekovega pogleda na stvarnost. V ameriški antropologiji so se spraševali, v kakšni meri in na kakšen način je jezik povezan s pogledom na stvarnost tistih ljudi, ki ta jezik govorijo. S 'pogledom na stvarnost' imamo v mislih tudi koncepte, ki se navezujejo na splošne vidike kulture, kot so etos, konfiguracija, vzorec, tema, metafizičnost, logično-miselna integracija in podobno. (Hymes 1964)

Odnos med jezikom in pogledom na stvarnost lahko gledamo iz dveh zornih kotov. Na eni strani se pojavljajo teorije o ujetosti v jezik, ki predstavlja okvir spoznavanja in dojetanja sveta. Na drugi strani pa smo priča teorijam, ki odvisnost v miselnem in svetovnonazorskem pomenu od lastnega jezika in njegovih struktur zavračajo. Semantična pravila in jezikovni obrazci predpostavljajo določene podmene o kozmologiji, času, prostoru, vzročnosti, o svetu nasploh, saj ga lahko le jezik opisuje in prikazuje. Antropologi, zlasti pripadniki lingvistične antropologije, so svoje proučevanje usmerili v raziskovanje človekove odvisnosti od jezikovnih struktur pri oblikovanju

pogleda na stvarnost. Izpostavljajo številne primere o jezikovnem modeliranju stvarnosti, kjer naj bi se specifičnosti vseh sistemov neke družbe odražale v jeziku in imele povratno dejstvo, ko z jezikom modelirajo stvarnost. Jezik je kalup, s katerim je vnaprej določeno, kako bodo njegovi uporabniki dojemali stvarnost in svet. Kulturna antropologija skuša poudariti, da ljudje različnih kultur vidijo svet okoli sebe na različne načine. Jezik kot proizvod kulture pa te različnosti oznanja. V tem smislu je jezik pojmovan kot neka prisila, kjer posameznik ne more ubežati pritisku, jeziku, ki ga govori in v katerem tudi misli, prilagaja kognicijo, spoznavo in spoznavanje. (Južnič 1983)

»Razlike med jeziki manj temeljijo na formalnih dejstvih in bolj na videnju sveta, čemur rečemo na splošno svetovni nazor. Ta pa naj bi bil skorajda nekakšna intuitivna, zunaj okvirov zavestnega in logičnega presojanja zasnovana spoznavna nagnjenost, ki seka in prežema celotno izkustvo. Domneva torej daje jeziku neko posebno vlogo: ni sredstvo za natančno odražanje objektivnega sveta, marveč se v njem odraža neka predelana stvarnost. V tem smislu jezik ne le usmerja videnja sveta, ga tako rekoč oblikuje.« (Južnič 1983: 160)

Jezik omogoča vzpostavljanje bistvenega koncepta kulture, ki se nanaša na kumulativnost, kopičenje in stopnjevanje. »Kultura se množi, prevzema, prenaša s komunikacijo v sosledju generacij, mehanizem te komunikacije pa je jezik« (Južnič 1983: 152). Kulture in družbe ne moremo obravnavati ločeno. Tako je potrebno kulturo v povezavi z jezikom obravnavati kot družbi paralelen koncept, ki ga sestavlja v družbi naučeno vedenje v procesu inkulturacije. Tu imamo v mislih vedenja in znanja, stališča, vrednote, spoznanja in verovanja, svetovni nazor, pa tudi znanost ter številne druge elemente kulture. Vse to je povezano v simbolične sisteme, v skupke predstav, norm in odnosov. Del kulture so tradicije, magija, religija, etika, politika, umetnost. Človek v procesu socializacije kulturne norme in vzorce ponotranji, da postanejo del njegove družbene zavesti. Brez jezika te interiorizacije ne bi bilo mogoče doseči, kjer jezik ne igra zgolj vloge posrednika, saj je tudi sam vpleten v kulturo in z njo vsestransko prepleten. »Jezik ni le sredstvo sporazumevanja, komunikacije. Je pomemben dejavnik

identifikacije. In lahko je magično sredstvo medčloveškega delovanja. V soodnosnosti s kulturo ima neko posebno moč. Generacije, ki si sledijo, povezuje in v tem povezovanju je vsebina neke kulture; zato domnevamo, da je shranjevalec in založnik modeliranja stvarnosti. Ko se otrok uči govoriti, hkrati z nekim določenim jezikom sprejema neki model sveta, družbeno konstruirano stvarnost.« (Južnič 1983: 152)

V procesu učenja jezika se oblikuje različen odnos do okolja in tako vzpostavlja specifične dimenzije glede tega, kaj je pomembno in kaj ni. Jezik postavlja okvirje o tem, kaj je pomembno na čustvenem, kognitivnem in družbenem področju. Na podlagi tega, kar je pomembno, pa se preoblikujejo naše izkušnje. (Bernstein 1965) Sistem jezikovne skupnosti in kodiranje vzorcev našega jezika vpliva na organizacijo konceptov ter na pripisovanje pomena (Whorf v Salzmann 2007). Jezik predstavlja bistveno sestavino spoznavanja, ki pomembno določa način človekovega opazovanja in posploševanja (Sapir 2003). Sprejete signale jezik ločuje, posplošuje in jih preusmerja v abstraktne ter jih vključuje v določene kategorije (Luria v Bernstein 1965). Jezik ustvarja realnosti (Smith 1992).

Jezikovni razvoj in učenje jezika pomembno vplivata na usklajevanje posameznika z družbo. Jezikovni sistem v določeni meri pogojuje percepcijo sveta, slišimo, vidimo znotraj jezikovnega sistema, ki ga ponotranjimo v procesih socializacije. Je njen instrument in rezultat. Šele družbeni oziroma kulturni kontekst posreduje pomene jeziku kot arbitrarnemu sistemu znakov in šele takrat preraste v simbolni sistem. Posledično jezik ni neka abstraktna forma, ki je ločena od družbe, ampak je del procesov, skozi katere gre družba. Spreminjanje jezika je dokaz povezanosti jezika in družbe. Če se spremeni družba, se spremeni tudi jezik. Po drugi strani pa mora jezik v družbi imeti neko stalnost v strukturi, ki je nespremenjena. Gre za nenehno napetost jezika kot sistema, ki traja, in njegovo rabo, ki se spreminja in prilagaja praksi družbenega življenja. (Južnič 1983) Glede na spremembe v kulturi se jezikovne spremembe dogajajo počasneje in bolj enakomerno. Jezik je kompaktnější in samostojnejši. V obdobju velikih revolucij se struktura družbe navadno korenito spremeni, struktura jezika pa ostane

nespremenjena. Če se spremenijo življenjske razmere, pa pride do manjših prilagoditev na področju besednjaka (Pečjak 1975).

Povezanost jezika in kulture je Claude Levi-Strauss (v Južnič 1983) definiral v treh dimenzijah:

- jezik je proizvod kulture,
- jezik je del kulture in
- jezik je vsekakor pogoj kulture.

Kot proizvod kulture jezik odraža splošno kulturo tistih, ki ga v neki konkretni podobi govorijo. Odseva glavne značilnosti določene kulture in je najbolj standardiziran vidik kulture. Kot del kulture jezik predstavlja pomemben element, njegova raba v katerikoli obliki je način kulturnega vedenja. Hkrati pa je jezik pogoj kulture, je njeno merilo in je del kulture. Etnije, narodi in nacije so v večini definirane z jezikom.

Etnocentristični diskurz določene jezikovne sisteme pojmuje kot bolj razvite, bolj dodelane. Na podlagi tega imajo v določeni družbi tudi bolj privilegiran položaj in so bolj cenjeni. Poleg tega, da se določen jezik pojmuje kot superioren na podlagi artikulacije v določenem jeziku, se za določene jezike predpostavlja, da nimajo razvite gramatike. Nekateri jeziki mogoče res vsebujejo manj gramatičnih pravil, vendar stopnja gramatične kompleksnosti ni merilo učinkovitosti določenega jezika. (Duranti 1997)

Problem etnocentričnega pojmovanja se pojavlja tudi na področju besedišča. (Salzmann 2007) Medkulturene raziskave kažejo, da se besednjaki med družbami značilno razlikujejo (Pečjak 1975). Predpostavlja se, da je besedišče plemenskih družb presiromašno in neustrezno za ponazoritev nadrobnosti in specifičnosti določenih odtenkov njihovega fizičnega in socialnega življenja. A glede na to, da besedišče določenega jezika služi zgolj članom specifične družbe, bi se bilo potrebno spraševati o tem, ali besedišče zadošča sociokulturnim potrebam te družbe. Posledično ima jezik, ki ga govorijo člani relativno manj kompleksne družbe, manj obširen besednjak kot jezik kompleksnejše družbe. Nesmiselno bi bilo, da bi bili npr.

v jeziku Inuitov izrazi za »tae kwon do«, klorofluorometan, polinome, saj te substance, koncepti in aktivnosti v njihovi kulturi niso prisotni. (Salzmann 2007)

Ni dvoma, da se jeziki med sabo razlikujejo. Razlikujejo se v fonemih, strukturi in v določeni meri besedišče jezika klasificira konceptualen svet tistih, ki ta jezik govorijo. Vendar pa kljub razlikam v leksikalnih sistemih med jeziki lahko določeno izjavo ponazorimo tudi v drugem jeziku, a običajno ne popolnoma dobesedno. Nekateri jeziki imajo na področju tehnike zelo nadrobno razdelano terminologijo, ki je v drugih jezikih ne najdemo. Spet drugi pa imajo terminologijo, ki je v prvih ni. V splošnem so tisti deli kulture, ki so pomembni in do potankosti opredeljeni, posledično nadrobno razdelani tudi v besedišču jezika te kulture, da se lahko predstavniki kulture o tem nemoteno pogovarjajo. (Salzmann 2007)

V nekaterih plemenih besednjak obsega le nekaj sto nazivov. Hanunoongi s Filipinov imajo kar 92 besed za razne vrste in kvalitete riža, kar kaže na odvisnost besednjaka od človekovega načina življenja in dela. Tako imajo puščavska ljudstva veliko izrazov za pesek, v arabskem svetu obstaja več kot 6000 besed za opis kamele in njene opreme, ljudstva, ki se ukvarjajo s plovbo po morju imajo veliko izrazov za morske pojave, v znanstveno visoko razvitih družbah pa se oblikuje močna znanstvena terminologija. (Pečjak 1975) V Munchenu imajo obsežno terminologijo za lokalna piva, ki se razlikuje glede na vsebnost alkohola, barvo in staranje piva (Salzmann 2007). Vsak jezik ima besede in fraze, ki so lahko pravilno razumljene le v kontekstu. Fraze so specifične in značilne za posamezno kulturo. Predstavljajo smeri razvoja kulture, ki so se razvile kot odraz človeškega obstoja in delovanja. Posledično se miselni vzorci enega jezika in kulture ločijo od miselnih vzorcev drugega jezika in kulture. (Rifelj 2003)

Besedišče vsakega jezika zrcali tisto, kar je v neverbalni sferi kulture določene družbe pomembno. Tisti aspekti kulture, ki so za člane družbe pomembni, so posledično poudarjeni tudi v besedišču jezika. Vendar pa pomanjkanje ekvivalentnih izrazov v besedišču drugega jezika ne pogojuje

nujno drugačnega pogleda na stvarnost. Leksikalne razlike med jeziki lahko vplivajo na različno kategorizacijo določenega dela realnosti. Takšne so npr. razlike v uporabi osebnega zaimka. V angleškem jeziku se osebni zaimek *you* uporablja za eno ali več oseb ter tudi v primeru vikanja. Le ko se nanašamo na Boga ali v zelo specifičnih okoliščinah, kot je v poeziji, se uporablja zaimek *thou*. V večini drugih evropskih jezikov pa je uporaba osebnega zaimka kompleksnejša. Posledično prevajanje iz drugih evropskih jezikov v angleški jezik ne more biti natančno in ne odraža narave razmerij med govorcem in naslovnikom. (Salzmann 2007)

Povezanost med kulturo in jezikom se kaže tudi na primeru terminologije sorodstvenih vezi. V družbah, kjer so sorodstveni odnosi temeljno družbeno vezivo, je sorodstvena terminologija v podrobnosti razdelana ter natančno prikazuje in opredeljuje vrsto in stopnjo sorodstva. Na bivšem jugoslovanskem ozemlju, kjer se je dolgo časa ohranjala razširjena družina kot temeljna družbena enota, je veliko več izrazov in pomenskih odtenkov za označbo sorodstvenih vezi, kot ji je v Sloveniji, kjer so sorodstveni odnosi z naglim razkrojem tradicionalne vaške skupnosti in s pojavom kapitalizma izgubili pomen. Izrazi, kot so ujec, ujna, strina in podobno, se umikajo. Če že, jih lahko srečamo le še v manj razvitih krajih Slovenije. V ruščini je identificiranih najmanj 300 izrazov, ki določajo različne stopnje in oblike sorodstva. »Tam, kjer so sorodstvene vezi še vedno temeljna mreža družbenih in političnih odnosov, je takih izrazov veliko, tam, kjer jih zamenjujejo druge in drugačne vezi, pa izginjajo« (Južnič 1983: 148).

Eden izmed pomembnih avtorjev, ki ga je zanimalo, kako jezik vpliva na kulturo, je bil Sapir (Salzmann 2007). Trdil je, da je »mreža kulturnih vzorcev civilizacije ponazorjena v jeziku, ki izraža to civilizacijo. Jezik izraža družbeno realnost /.../ [in] izčrpno pogojuje vse naše razmišljanje o družbenih problemih in procesih. Ljudje ne živimo v objektivnem svetu sami niti ne živimo sami v svetu družbene aktivnosti, temveč smo v veliki meri prepuščeni na milost in nemilost določenemu jeziku, ki predstavlja medij izražanja za to družbo. Dejstvo je, da je resničen svet v veliki meri nezavedno zgrajen na jezikovnih navadah določene skupine. Niti dva jezika si nista dovolj podobna,

da bi lahko predstavljala isto družbeno realnost.« (Sapir 1929: 209) Sapir (v Južnič 1983: 160) je bil prepričan, da svet vidimo, slišimo in doživljamo na določen način, ker nam jezikovne navade in obrazci naše jezikovne skupnosti vnaprej določijo določene obrazložitvene izbore. Slovnčne in semantične strukture jezika silijo vsakega, ki mu je določen jezikovni sistem usoda, na določene obrazce mišljenja.

Po teoriji jezikovnega relativizma, ki jo je oblikoval Whorf, se jeziku pripisuje usmerjanje mišljenja in drugih načinov spoznavanja, kar povzroča razlike v mišljenju, znanosti in duhovnem sistemu ljudstev, ki govorijo različne jezike. (Pečjak 1975) »Svet, v katerem živimo, si ne delimo z vsemi, temveč zgolj s tistimi, ki imajo enake jezikovne navade kot mi« (Smith 1992: 116). Jeziki posameznih družb se značilno razlikujejo glede na to, kako interpretirajo posamezne izkušnje. Razlike so vidne že v tem, kaj je pojmovano kot pomembno, kaj je sploh izbrano za reprezentacijo, ter v tem, kako je reprezentacija organizirana. Te interpretacije izkušenj pa vplivajo na mišljenje. (Linguistic Relativity Hypothesis 2011) Posameznik vsrka temeljne vzorce svojega jezika in si na tak način pridobi modele vseh realnih možnosti, ki jih ponuja njegov jezik. V okviru teh vzorcev pa človek izraža svojo misel in pri tem mobilizira neko jezikovno sredstvo, ki je prisotno v njegovi jezikovni skupnosti. Če hočemo razumeti organizacijo jezikovnih vzorcev, je potrebno poznati kulturo jezikovne skupnosti, v kateri ti vzorci veljajo. (Južnič 1983)

Whorf je strukturiral princip lingvističnega determinizma, v okviru katerega jezik determinira način posameznikovega mišljenja. Vsak jezikovni sistem v neki meri določa percepcijo sveta, okolja, v katerem človek živi. Izkušnja, ki jih neka kultura vstavi tudi v jezik, se v kristalizirani podobi odražajo na ravni jezikovnih struktur, ki jim ni mogoče uiti. »Tako je potemtakem jezik hkrati kristalizacija nakopičenih kulturnih obrazcev in sam obrazec, ki ureja misel in percepcijo« (Južnič 1983: 156). Človekov idejni svet je tesno naslonjen na jezikovno strukturo. Whorf je utemeljil tudi princip jezikovnega relativizma, kjer razlike med jeziki povzročajo različne poglede na stvarnost. Največ argumentov je našel pri indijanskih jezikih Severne Amerike, zlasti v jeziku

hopi. »Iz morfoloških, sintaktičnih in leksičnih značilnosti je skušal izvesti 'običajno mišljenje' oziroma 'mišljeni svet' določene jezikovne skupnosti. Z mišljenim svetom pa je pojmoval nekakšen mikrokozmos, ki ga vsak človek nosi v sebi in s pomočjo katerega presoja in razumeva tisto, kar naj bi bila sodba o makrokozmosu.« (Južnič 1983: 160) Prepričan je, da gramatika posameznega jezika ni zgolj instrument reprodukcije ubesedenja idej, temveč je gramatika tista, ki ideje oblikuje. »Le če je lingvistično ozadje posameznikov podobno, lahko definirajo enake fizične dokaze k enakim predstavam vesolja. Tisti, katerih gramatika se izrazito razlikuje, so podvrženi zelo raznolikim načinom opazovanja in posledično niso enakovredni opazovalci, temveč imajo različen pogled na svet.« (Whorf 1979: 231)

V določenih primerih je razvidno, da gramatične značilnosti določenega jezika vplivajo na dojetje in kategorizacijo njihovega sveta. V nekaterih primerih pa je vpliv zelo majhen oziroma ga ni. V kitajščini se glagol ne spremeni glede na število. Uporabljajo enako obliko za ednino in množino. Vendar to nima vpliva na njihove matematične in znanstvene dosežke. (Salzmann 2007) Po drugi strani pa »številne študije ponazarjajo, da lahko imajo gramatične značilnosti določen vpliv na neverbalno obnašanje« (Salzmann 2007: 63). Najbolj znana je študija Navaho Indijancev, ki sta jo izvedla Carroll in Casagrande. Navaho Indijanci imajo enajst vrst glagolov za dvigniti, pobrati, držati, ki se razlikujejo glede na predmet, ki ga ima človek v rokah. Ugotovila sta, da Navaho otroci najlažje razvrščajo predmete glede na njihovo obliko, medtem ko otroci zahodnega sveta predmete najlažje razvrščajo glede na barvo. Tvrstne razlike se pripisuje raznolikosti v jeziku. (Pečjak 1975)

Whorf je izpostavil tudi razlike med ljudstvom Hopi in angleškim dojetjem časa. Način, kako ljudje dojemajo čas, dogodke, količino, je odvisen od družbenega okolja, kar se posledično odraža tudi na jeziku. (Whorf 1979) Whorf poudarja, da hopi jezik ne vsebuje besed, slovničnih kategorij, konstrukcij ali izrazov, ki bi se direktno navezovali na čas oz. preteklost, sedanost ali prihodnost (Salzmann 2007). »Iz teh in takih dokazov naj bi sledilo, da je utvara, če sodimo, da misel sovпада s stvarnostjo mimo jezika

in ne glede na jezikovni sistem. Mišljenje se torej razvija v nekem jezikovnem kalupu, jezik naj bi bil trden oklep, ki za vsakogar vnaprej izoblikuje stvarnost.« (Južnič 1983: 161) Voegelin in Jeanne (v Salzmann 2007) Whorfovimi ugotovitvam ugovarjata. Čeprav ljudstvo Hopi ne razločuje v veliki meri med prihodnostjo in tistim, kar ni prihodnost, pa glagolski čas izražajo s časovnimi prislovi in končnicami. Hopi nimajo izraženih časov v takšni meri kot angleški jezik, vendar pa čas definirajo s pomočjo morfemov in besed, ki nakazujejo časovne okvirje, kot je »danes, včeraj zvečer, proti večeru, včeraj, jutri, občasno« ipd. (Salzmann 2007: 75).

Teorija jezikovnega relativizma ne predpostavlja, da Angleži, Inuiti in Arabci ne morejo razglabljeti o snežnih pojavih, ki so v jeziku Inuitov občutno bolj strukturirani. Temveč poudarja, da bi bila komunikacija za Angleže težja ter bolj stresna, saj bi morali na dolgo in široko opisovati situacije in snežne razmere, za katere nimajo jasno razdelanega besedišča in pojmovne strukture. Ker v določenem jeziku niso prisotne specifične kategorije in razlike, ne pomeni, da jih zaradi tega nismo sposobni videti. Je pa manj verjetno, da jih bomo spontano opazili. (Smith 1992)

Kljub številnim dokazom o povezanosti jezika in kulture tudi v modeliranju sveta pa Brutjan (v Južnič 1983) izpostavlja načelo »jezikovne dopolnilnosti«, kjer se v procesu oblikovanja objektivne stvarnosti prepletata dve podobi, konceptualna (logična) in ustna (jezikovna). Logičen model naj ne bi bil odvisen od jezika in naj bi bil vsem ljudem enak, jezikovni model pa je v različnih jezikih različen. Čim bližje so si jeziki po strukturi, bolj so si jezikovni modeli skladni. Temeljni informacijski pomen ljudje pridobijo z logičnim modelom, jezikovni model pa to informacijo dopolnjuje in prinaša svojevrstne korekture v znanje, ki smo si ga pridobili z logičnim modelom. Korekture utegnejo obogatiti naše znanje in predstave ali pa jih popačijo.

Whorf je izpostavil pomembne poudarke v odnosu med jezikom in kulturo, vendar implikacije Whorfove teorije jezikovnega relativizma in determinizma delujejo skrajno (Salzmann 2007). Če jezikovna struktura pomembno vpliva na človekov pogled na stvarnost ter na njegovo delovanje in obnašanje ter če

se jezikovne strukture razlikujejo, je medkulturno komunikacijo in razumevanje skoraj nemogoče doseči. Lenneberg je poudaril, da razlike v jezikih ne dokazujejo, da gre posledično tudi za razlike v psiholoških komponentah. (Salzmann 2007) Carroll (v Salzmann 2007: 75) trdi, da se »jeziki razlikujejo glede na to, kako kodirajo objektivne izkušnje. Uporabniki jezika pa klasificirajo in razlikujejo izkušnje na različne načine glede na kategorije, ki jih ustvarja določen jezikovni sistem, kar ima določene posledice tudi na obnašanju.«

Problem teorije jezikovnega relativizma je v iskanju nekega izoliranega elementa v okviru enega jezika, npr. glagol, ki ga nato primerja s prav takim elementom v drugem jeziku. Gre za analitično metodo, ki ne preverja, če se da morebiti posamezni element enega jezika opredeliti s kombinacijo elementov v drugem jeziku. Mišljenje Navaho otrok bi se dalo razložiti s posebnimi izkušnjami, ki vplivajo tako na jezik kot na mišljenje. Jezik odraža izkušnje posameznikov. Jezikovni relativizem lahko sprejmemo, če ga obrnemo v smeri, da »izkušnje vplivajo na jezik, ta pa povratno na nadaljnje izkušnje« (Pečjak 1975: 381). Posledično ne moremo izpostaviti vpliva jezika na razlike v duhovni nadgradnji ljudstev, saj je vpliv jezika kvečjemu zgolj sekundaren. (Pečjak 1975) Struktura jezika ne pogojuje pogleda na svet, temveč ga razkriva.

Avtorji, kot sta Korzybski in Hayakava, v nasprotju z Whorfom poudarjajo, da je odnos med jezikom in stvarnostjo le približen in pomanjkljiv. Kot pripadnika splošne semantike izpostavljata, da jezik ni slika stvarnosti, gre le za podobno strukturo. Jezik primerjata z nepopolnim zemljevidom, ki prikazuje določeno ozemlje. Na zemljevidu je očitno manj podrobnosti kot v stvarnosti. Splošna semantika daje preveliko vlogo jeziku in pri tem pozablja, da človek ne more biti zgolj objekt jezika, ker ga ravno on ustvarja. Filozofska semantika, katere predstavnik sta Tarski in Carnap, priznava samo formalne odnose v jeziku in vnaprej izključi kakršnokoli povezanost med jezikom in stvarnostjo. »Semantiko zamenjuje z logiko in v dosledni logiki vidi rešitev človekovih težav« (Pečjak 1975: 382). Pojme, kot je razredna družba, bi se dalo s pravilno jezikovno razlago odpraviti, saj so ti pojmi zgolj fikcije.

Jezik ni nekakšen nadsistem, ki je odtrgan od stvarnosti in prakse, ki ga porajata, čeprav ga je človek ponotranjil. Ogden in Richards trdita, da besede dobijo pomen šele z uporabo, ko se v ljudeh pojavi proces, ki mu pravimo pomen. Behavioristi so pomen opredelili kot čisto abstrakcijo. Trdili so, da če znanstveno opazujemo obnašanje, se le-to nikoli ne pojavi. Človekove akcije so njegov pomen. V psihologiji je tudi poudarjeno, da posamezni znaki izzovejo emocionalne reakcije, emocionalni ton pa je del pomena.(Pečjak 1975)

7 Vprašanja o prepoznavanju jezikovno manj vzpodbudnega družinskega okolja

Na podlagi teoretičnih dognanj in empiričnega raziskovanja (predvsem Marjanovič Umek in dr. 2006), ki je bilo predstavljeno, lahko oblikujemo okvirna vprašanja, ki logopedinjo/logopeda usmerijo k prepoznavanju kulturno in jezikovno manj vzpodbudnega okolja pri otroku, ki je vključen v logopedsko obravnavo.

- Kakšna je izobrazba staršev?
- Kakšen je socio-ekonomski status družine?
- Kateri jezik govorijo v družinskem okolju? Iz kakšnega kulturnega okolja izhajajo starši?
- Koliko otrok je v družini?
- Ali je otrok vključen v vrtec?
- Kakšne so značilnosti komunikacije med starši in otrokom? Ali otroka popravijo, če pri komuniciranju naredi napako? Ali za otrokom ponovijo, kar je povedal, ter nato njegovo izjavo razširijo?
- Ali starši otroka pohvalijo, ko se jim zdi, da je v svojem govoru napredoval?
- Ali starši otroka vzpodbujajo k pogovoru z vrstniki ali drugimi odraslimi osebami?

- Ali starši otroka vzpodbujajo h govorjenju s postavljanjem podvprašanj?
- Ali starši otroka vzpodbujajo k pogovoru in ga pri tem poslušajo?
- Med katerimi dejavnostmi lahko otrok spoznava različne oblike besedil in otroške literature v družinskem okolju?
- Katere osebe se med temi dejavnostmi vključujejo v govorno interakcijo z otrokom?
- Ali starši pogosto berejo knjige?
- Koliko knjig imajo doma?
- Koliko je bil otrok star, ko so mu začeli starši glasno brati?
- Ali starši svojemu otroku berejo, ko si to zaželi? Kako pogosto otrok prosi starše, naj mu berejo?
- Kolikokrat v tednu starši berejo svojemu otroku?
- Ali starši vzpodbujajo otroka k skupnemu branju?
- Kako pogosto starši z otrokom obiskujejo knjižnico?
- Kako pogosto dovolijo otroku, da si izposodi knjige, ki si jih sam želi?
- Kako pogosto starši z otrokom obišejo lutkovno predstavo in se o njej pogovarjajo?
- Kako pogosto starši z otrokom obišejo kinopredstave in se o njih pogovarjajo?
- Kako pogosto starši z otrokom spremljajo televizijske programe za otroke in se o njih pogovarjajo?
- Koliko otroških knjig imajo doma?
- Katere otroške knjige poznajo?
- Kolikokrat starši otroku za darilo kupijo knjigo ali slikanico?
- Ali starši otroku pogosto pustijo, da jih med skupnim branjem prekinja ter jim postavlja vprašanja?
- Ali starši otroku pogosto pustijo, da med branjem pripoveduje lastne domišljajske zgodbe?
- Ali se starši med branjem z otrokom pogovarjajo o prebrani vsebini?
- Ali starši otroku med branjem razložijo nepoznane besede?
- Ali starši otroka vzpodbujajo, da bi se naučil prebrati nekaj besed?
- Ali starši otroka vzpodbujajo k učenju črk?

- Ali starši pri pogovoru z otrokom uporabljajo dolge in zapletene izjave?
- Na kakšen način starši komunicirajo z otrokom med vsakodnevnimi dejavnostmi?
- Ali starši pri opravljanju dejavnosti z besedami opisujejo, kar počnejo?
- Ali vzpodbujajo otroka, da opiše dejavnost, pri kateri sodeluje?

8 Zaključek

V diplomski nalogi so izpostavljeni zunanji dejavniki razvoja jezika in govora. Predvsem me je v okviru diplomske naloge zanimal vpliv sociokulturnih razmer, v katerih živijo otroci, na njihov osebni razvoj, kjer sem se osredotočila na jezik. Prikazan je teoretični vpogled jezikoslovnih, socioloških in psiholoških teorij, ki pojasnjujejo razmerja med nekaterimi spremenljivkami družbenih dejavnikov in jezikovnim razvojem. Sociološke in sociolingvistične teorije, kjer imamo v mislih predvsem teorijo sociolingvističnih kodov Bernsteina, specificirajo razmerja med sociokulturnimi dejavniki in jezikovnim razvojem. Jezikoslovne teorije pa ponujajo možnosti za formalno razčlemba jezikoslovnega sestava ter rabe jezika. Razmerja med mišljenjem in govorom, ki jih proučujejo psihološke teorije, se osredotočajo na duševne mehanizme, po katerih se oblikujejo zapletene umske dejavnosti. Na podlagi proučevanja širših teoretičnih konceptov je bilo ugotovljeno, da imajo sociodemografske značilnosti družine pomemben učinek na različne vidike otrokovega razvoja, predvsem pa se ključen vidik vpliva kaže na področju jezika. Družinsko okolje in otrokova izpostavljenost različnim literarnim dejavnostim predstavljata večplasten in celovit kontekst, ki vključuje tako priložnosti kot možnosti, ki jih okolje nudi otroku za razvoj njegove govorno-jezikovne kompetentnosti, kot tudi kakovost interakcije med otrokom in njegovimi starši. Različne možnosti, ki jih okolje nudi otroku, so večinoma posledica razlik v sociodemografskih značilnostih otrokove družine ter prepričanj staršev o pomembnosti spodbujanja otrokovega govornega in jezikovnega razvoja, ki se kažejo v dejavnostih, med katerimi vstopajo v govorno interakcijo z njim (Marjanovič Umek in dr. 2006).

Poleg že izpostavljenega vpliva položaja družine v družbeni strukturi na jezik se je pomemben vpliv pokazal tudi kot posledica vzgojne usmerjenosti, saj avtoritarna vzgoja manj vzpodbudno vpliva na otrokove jezikovne sposobnosti. Nanje vidno vpliva tudi govorni zgled v družini, kjer se število in vrste jezikovnih napak staršev ujemajo z napakami otrok. Vpliv družinskega okolja na otrokov jezikovni razvoj je odvisen tudi od tega, v kolikšni meri se

otrokov jezikovni kod razlikuje od zborne izreke ali splošnega pogovornega jezika. Otrok, katerega jezikovni kod se v veliki meri oddaljuje od knjižnega jezika, je velikokrat pred izzivom, da se knjižnega jezika nauči kot drugega jezika, da bi lahko bil uspešen v šoli in kasnejšem življenju. Zaradi pomembnega vpliva izkušenj na otrokov jezikovni razvoj so otroci, ki prihajajo iz kulturno manj vzpodbudnega okolja, omejeni na tematska področja, ki so neposredno vezana na njihov izkušenski svet, ki se manj prekriva z govornimi položaji formalnega izobraževanja. Družinsko okolje ne vpliva zgolj na otrokove jezikovne zmožnosti, temveč tudi na celoten sistem sposobnosti, ki so vpletene v proces govorne dejavnosti in ki to dejavnost povezujejo z umskimi dejavnostmi. V diplomski nalogi je bilo prikazano, da negativni vplivi družinskega okolja učinkujejo na vse ravnine jezikovnega sistema: glasoslovje, skladnjo in pomenoslovje ter so opazni na vseh stopnjah govornega razvoja.

Od družine in njenih značilnosti je odvisno, koliko podpore in kakovostnih spodbud bo namenjala svojemu otroku in s tem pomagala k njegovemu optimalnemu razvoju, predvsem na področju jezika. Pomembno je kakovostno spodbujanje otrokovega razvoja s pomočjo pogostih interakcij med odraslimi in otroki, s spodbujanjem otroka k samostojnemu pripovedovanju, z odzivno in občutljivo komunikacijo ter pogovarjanjem z otroki, s skupnim branjem otroških knjig, gledanjem otroških oddaj, spodbujanjem otroka k doseganju višjih ravni simbolne igre, zagotavljanjem ustreznih otroških knjig, revij in drugega pisnega gradiva. (Marjanovič Umek in dr. 2006)

V logopedski praksi se je potrebno zavedati pomembnosti poznavanja širših funkcij jezika v vsakdanjem življenju. Če hočemo gledati jezik v njegovi pravi podobi in funkcionalni celovitosti, moramo upoštevati tudi spoznanja sociologije in psihologije jezika, filozofije, semiotike in spoznavne teorije. Iz perspektive lingvistične antropologije sem se v diplomskem delu osredotočila na recipročnost odnosa med jezikovnim sistemom in družbo. Spoznanja avtorjev, ki so se ukvarjali z razsežnostmi jezika, ki oblikuje človekov pogled na stvarnost, so pomembna pri vzpostavljanju širšega konteksta in

razmišljanja o tem, kako široko ter pomembno vlogo igra jezikovni sistem posameznika v njegovem vsakodnevnem družbenem življenju. Po prepričanju številnih avtorjev vpliva na način, kako dojemamo svet okrog nas, kako ga vidimo in mislimo. Pri logopedskih obravnavah se večinoma ukvarjamo s konkretnimi, specifičnimi dimenzijami jezika in govora. A zdi se nam pomembno, da se tudi v širšem kontekstu zavedamo vplivov, ki so pogojeni z jezikom določene družbe, ki ga govorimo.

Posledično je bila na podlagi zbranih teoretičnih dognanj in empiričnega raziskovanja izpostavljenih avtorjev oblikovana ček lista za prepoznavanje jezikovno manj vzpodbudnega družinskega okolja, ki je dodana v prilogi. Logopedinjam in logopedom lahko predstavlja okvir za prepoznavanje jezikovno manj vzpodbudnega okolja pri obravnavanih otrocih ter jim na tak način omogoča načrtovanje posredne in neposredne terapije.

V okviru diplomskega raziskovanja ni bilo izvedljivo, da bi izdelano ček listo preverili tudi na otrocih, vključenih v individualno logopedsko obravnavo, kar bi bilo za njeno nadaljnjo uporabo ključnega pomena. Kasnejše raziskovanje naj bi potekalo v smeri prilagajanj in dopolnitev ček liste. Prav tako bi bilo v nadaljnjem raziskovanju potrebno oblikovati kriterije za določanje, kateri in koliko dejavnikov mora biti prisotnih, da lahko govorimo o jezikovno manj vzpodbudnem okolju. V nadaljnjem raziskovanju področja, ki je zajeto v diplomskem delu, bi se lahko podrobneje osredotočili tudi na natančnejše definiranje značilnosti jezikovnega statusa otrok, ki odraščajo v jezikovno manj vzpodbudnem okolju.

9 Viri in literatura

Bernstein, Basil. 1965. »Social Class and Linguistic Development: A Theory of Social Learning«. Education, Economy, and Society. New York: The Free Press 288–314.

Božič, Anja. 2005. Povezanost glasbenih sposobnosti in fonološkega zavedanja pri predšolskih otrocih. Diplomsko delo. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

Cazden, B. Courtney. 1965. Environmental Assistance to the Child's Aquisition of Grammar. Harvard University.

Cohn, Werner. 1959. On the language of lower-class children. The School Review 67 (4): 435–440.

Croft, Carla, Celia Beckett, Michael Rutter, Jenny Castle, Emma Colvert, Christine Groothues, Amanda Hawkins, Jana Kreppner, Suzanne E. Stevens in Edmund J. S. Sonuga-Barke. 2007. Early adolescent outcomes of institutionally-deprived and non-deprived adoptees. II: Language as a protective factor and a vulnerable outcome. Journal of child pshychology and psychiatry 48 (1): 31–44.

Duranti, Alessandro. 2008. Linguistic anthropology. New York: Cambridge University Press.

Erženičnik Pačnik, Marjana. 2009. Spodbujanje razvoja otrokovega govora. Didactica Slovenica 24 (1): 16–35.

Gaber, Slavko. 2006. Edukacija, socialna promocija in »dedovanje« izobrazbe. Sodobna pedagogika 57: 123.

Gardner, Howard, Mindy L. Kornhaber in Warren K. Wake. 1999. Inteligencija: različita gledišta. Jastrebsko: Naklada Slap.

Greenbaum, Sidney. 1976. Synctactic Frequency and Acceptability. Amsterdam: Lingua.

Halliday, M.A.K. 1975. Relevant Models of Language. London: Oxford University Press.

Južnič, Stane. 1983. Lingvistična antropologija. Ljubljana: Dopisna delavska univerza Univerzum.

Katz, Phyllis A. in Martin Deutsch. 1963. Visual and auditory efficiency and its relationship to reading in children. New York: Institute for Development Studies.

Klann, Gisela. 1975. Aspekte und Probleme der linguistischen Analyse schichtenspezifischen Sprachgebrauch. Berlin: Max-Planck-Institut.

Kranjc, Simona. 1999. Razvoj govora predšolskih otrok. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Kranjc, Simona. 2009. Logopedija z diagnostiko I. Neobjavljeno delo (interni izročki in zapiski, str. 18; februar 2009–maj 2009).

Krepek, Jana. 1988. Razvoj govora pri predšolskih otrocih. Komunikacija v vrtcu, VII. Strokovni posvet. Portorož.

Kunst Gnamuš, Olga. 1979. Vloga jezika v spoznavnem razvoju šolskega otroka. Ljubljana: Pedagoški inštitut pri Univerzi v Ljubljani.

Kunst Gnamuš, Olga. 1984. Govorno dejanje – družbeno dejanje. Komunikacijski model jezikovne vzgoje. Ljubljana: Pedagoški inštitut pri Univerzi v Ljubljani.

Linguistic Relativity Hypothesis. 2011. Dostopno prek: <http://lambda-the-ultimate.org/classic/message928.html> (24. maj 2011).

Loban, Walter. 1964. Language Ability: Grades Seven, Eight and Nine. Berkley: University of California.

Marjanovič-Umek, Ljubica. 1990. Mišljenje in govor predšolskega otroka. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Marjanovič-Umek, Ljubica, Simona Kranjc in Urška Fekonja. 2006. Otroški govor: razvoj in učenje. Domžale: Izolit.

McLean, James in Lee K. McLean. 1999. How children learn language. San Diego: Singular Publishing Group, Inc.

Oevermann, Ulrich. 1970. Sprache und Soziale Herkunft. Frankfurt am Main.

Palmer, Donald. 2002. Ali središče drži? Uvod v zahodno filozofijo. Ljubljana: DZS.

Pečjak, Vid. 1975. Psihologija spoznavanja. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Poročilo o razvoju 2011. 2011. Dostopno prek: http://www.umar.gov.si/fileadmin/user_upload/publikacije/pr/2011/SRS/4/PDF/tveganje%20revscine%20in%20mp.pdf (25. avgust 2011).

Rifelj, Polona. 2003. Premostitev in vpliv kulturnih razlik na poslovanje v globalni družbi. Diplomsko delo.

Salzmann, Zdenek. 2007. Language, culture, and society: an introduction to linguistic anthropology. Oxford: Westview.

Sapir, Edward. 1929. The status of linguistics as a science. *Language* 5: 207–214.

Sapir, Edward. 2003. *Jezik: Uvod v proučevanje govora*. Ljubljana: Krtina.

Schatzman, Leonard in Anselm Strauss. 1955. Social Class and Modes of Communication. *American Journal of Sociology* 60 (4): 329–338.

Smith, Frank. 1992. *To Think in Language, Learning and Education*. London: Routledge.

Smole, Franc. 2009. Metodika logopedskega dela I. Neobjavljeno delo (interni izročki in zapiski, str. 28, 29; oktober 2009–januar 2010).

Vigotski, Lev S. 2010. *Mišljenje in govor*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta. (Izvirna izdaja iz leta 1934)

Vineyard, E. Edwin in Harold W. Massey. 1957. The interrelationship of certain linguistic skills and their relationship with scholastic achievement when intelligence is ruled constant. *The Journal of Educational Psychology* 48 (5): 279–286.

Whorf, Benjamin Lee. 1979. *Jezik, misao i stvarnost*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.

10 Priloga

ČEK LISTA ZA PREPOZNAVANJE JEZIKOVNO MANJ VZPODBUDNEGA DRUŽINSKEGA OKOLJA

Izobrazba staršev: _____

Socioekonomski status družine: nizek   srednji   višji

Kateri jezik govorijo v družinskem okolju? _____

Iz kakšnega kulturnega okolja izhajajo starši? _____

Koliko otrok je v družini? _____

Ali je otrok vključen v vrtec?   Da   Ne

Starši:	Da	Ne	Ne morem oceniti
otroka popravijo, če pri komuniciranju naredi napako			
za otrokom ponovijo, kar je povedal, in nato njegovo izjavo razširijo ali delno spremenijo			
otroka vzpodbujajo k tvorjenju logičnih in strukturiranih izjav ter niso zadovoljni z nejasnim sporočilom			
s svojimi izjavami spodbujajo otrokovo samostojno razmišljanje in učenje			
pogosto rabijo ukaze brez razlag			
pri pogovoru z otrokom uporabljajo dolge in zapletene izjave			
uprabljajo skladenjsko in pomensko skrbno razčlenjene stavke			
se zavedajo, da je govor pomembno področje razvoja v obdobju zgodnjega otroštva			
z otrokom govorijo le v svojem narečju; nikoli v komunikaciji z otrokom ne uporabljajo splošnega pogovornega jezika			
otroka pohvalijo, ko se jim zdi, da je v svojem govoru napredoval			
otroka vzpodbujajo k pogovoru z vrstniki in drugimi odraslimi osebami			
otroka vzpodbujajo h govorjenju s postavljanjem podvprašanj			
otroka pogosto spodbujajo k pogovoru o tem, kar ga zanima, kaj je počel čez dan			
otroka poslušajo dovolj dolgo, da se lahko odzove na govorne vzpodbude			

svojemu otroku berejo, ko si to zaželi			
spodbujajo otroka k skupnemu branju			
se med branjem z otrokom pogovarjajo o prebrani vsebini			
otroku med branjem razložijo nepoznane besede			
otroka vzpodbujajo, da prepozna prvi glas v besedi			
otroka vzpodbujajo, da glaskuje			
otroka vzpodbujajo, da bi se naučil prebrati nekaj besed			
otroka vzpodbujajo k učenju črk			
pri opravljanju dejavnosti z besedami opisujejo, kar počnejo			
vzpodbujajo otroka, da opiše dejavnosti, pri katerih sodeluje			
so otroku začeli glasno brati, ko še ni bil star eno leto			
Kako pogosto starši:	Večkrat na mesec	Nekajkrat letno	Nikoli
z otrokom obiskujejo knjižnico			
dovolijo otroku, da si izposodi knjige, ki si jih sam želi			
z otrokom obiščejo lutkovno predstavo in se o njej pogovarjajo			
z otrokom obiščejo kinopredstave in se o njih pogovarjajo			
z otrokom gledajo televizijske programe za otroke in se o njih pogovarjajo			
Kako pogosto:	Skoraj vedno	Včasih	Nikoli
starši otroku pustijo, da med branjem pripoveduje lastne domišljjske zgodbe			
starši otroku pustijo, da jih med skupnim branjem prekinja in jim postavlja vprašanja			
starši otroku kupijo za darilo knjigo ali slikanico			

Starši berejo:	Redno	Občasno	Nikoli	
knjige				
svojemu otroku				
	Večkrat na teden	Včasih	Nikoli	
Otrok prosi starše, naj mu berejo				
	Zelo veliko	Precej	Malo	
Število knjig, ki jih imajo doma				
Število otroških knjig, ki jih imajo doma				